
Jože Prinčič

Oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema in politika ključne kapitalne graditve v letu 1951*

V dosedanjih zgodovinskih obravnavah so leta 1948—1950 označena kot ločnica med dvema zgodovinskima obdobjema socialistične graditve v Jugoslaviji: med obdobjem administrativnega upravljanja in obdobjem delavskega samoupravljanja. V letih 1948 in 1949 je vodstvo KPJ izoblikovalo in sprejelo novo koncepcijo družbenega razvoja države. Ta je temeljila na novi družbeni vlogi socialistične države in partije, spremenjenem odnosu delavskega razreda do »njegove« birokracije ter na vzpostavitvi blagovnega gospodarstva v socializmu in je bila predvsem posledica in odgovor na idejnopolični napad KPSZ na KPJ in državni pritisk vlade ZSSR na suverenost Jugoslavije. Prva (nova) protislovja in družbeni konflikti jugoslovanske družbe so bili v tem času še skoraj »nevidni« in nepomembni.¹

Udejanjanje nove idejnopolične usmeritve na gospodarskem področju se je začelo konec leta 1949 in se nadaljevalo v letu 1950. Pozornost partijskega vodstva je bila najprej namenjena uzakonitvi novih proizvodnih odnosov ter procesu decentralizacije in debirokratizacije državne uprave, nato pa pripravam za spremembo gospodarske politike in preobrazbo gospodarskega sistema.

Zaradi velikih ovir, posebno suše, vojaške in ekonomske blokade SZ in njenih »satelitov«, spremembe cen na svetovnem trgu ter velikih vojaških potreb, industrija (zveznega in republiškega pomena) ni izpolnila proizvodnega plana za leto 1950, čeprav je zvezna vlada že sredi tega leta znižala prvotni plan za 5,4 %.² Kmetijska proizvodnja ni presegla predvojne ravni, primanjkljaj

* Razprava je za tisk dopolnjeno prvo poglavje magistrske naloge »Politika ključne kapitalne graditve v Sloveniji in oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema 1951—1956.«

¹ Dušan Bilandžić, Zgodovina socialistične federativne republike Jugoslavije, Ljubljana 1980, str. 133.

² Slovenski poročevalec (v nadaljevanju: SP), št. 18, 22. 1. 1951, Poročilo zvezne planske komisije o izpolnitvi gospodarskega plana v letu 1950.

trgovinske in plačilne bilance se je krepko povečal. S posojili, ki jih je Jugoslavija sklenila z zahodnimi državami, pa je lahko pokrila le četrtno primanjkljaja, ki je nastal zaradi prekinitve investicijskih pogodb z vzhodnimi državami.³ V političnem vodstvu so ocenili, da zaradi takih razmer naloge petletnega plana ne bodo izvršene v predvidenem času, zato je zvezna skupščina na drugem rednem zasedanju decembra 1950 sprejela zakon o podaljšanju plana še za eno leto.

Koncepcija kapitalne graditve kot najpomembnejše naloge petletnega plana je temeljila na hitrejšem razvoju industrije kot ostalih gospodarskih dejavnosti ter na državnem planiranju in proračunskem financiranju vseh objektov kapitalne graditve. V letu 1950 je politično vodstvo ocenilo, da je razvoj predelovalne industrije mnogo hitrejši od razvoja bazične industrije in da gradbena dela petletnega plana na ključnih objektih »močno zaostajajo«. Zato je zvezna skupščina na že omenjenem zasedanju sklenila, da se v letih 1951—1952 »pospeši« samo razvoj tistih industrijskih panog, ki so pomembne za nadaljnji družbeni in gospodarski razvoj ter da se ne bodo planirali in financirali vsi objekti kapitalne graditve, temveč le najpomembnejši — ključni objekti, za katere bodo tudi zagotovljena proračunska sredstva. V letu 1951 »mora biti koncentracija na ključnih investicijah in kontrola njihovega izvajanja (...) osnovni zakon investicijske dejavnosti«, je napovedal zvezni minister za finance in opozoril, da bodo banke ustavile izplačila za vse tiste objekte, ki ne bodo uvrščeni v plan.⁴ Na teh opredelitvah je temeljil tudi zvezni plan in proračun za leto 1951.

Navodilo o ustanavljanju in delu delavskih svetov državnih gospodarskih podjetij iz decembra 1949 in zakon o upravljanju podjetij po delovnih kolektivih iz junija 1950 sta sicer uzakonila nove proizvodne odnose, ki pa se v centralističnem planskem in finančnem sistemu niso mogli razvijati: delavski sveti so »obstajali samo na papirju«,⁵ ali so bili omejeni samo na proizvodnjo.⁶ V tem letu so negativne posledice administrativnega planskega in finančnega sistema že dosegle tisto stopnjo, ko so »začele resno zavirati razvoj materialnih proizvodjalnih sil kakor tudi nadaljnji razvoj v zadovoljevanju potreb življenjskega standarda«. ⁷ Po besedah Borisa Kidriča se je »za nas postavilo vprašanje dveh poti, vztrajati na sistemu, ki je bil nujen od osvoboditve ali pa iskati nadaljnjih korakov ustrezno doseženim rezultatom in ustrezno notranjim zakonom socialistične graditve (...) Odločili smo se za drugo pot«. ⁸ Pogoji zanjo so bili dani, ker je administrativni način »v celoti vzeto« uspešno končal svojo nalogo, raz-

³ Boris Kidrič, *Sabrana dela*, VI. knjiga, Beograd 1985 (v nadaljevanju: SD VI), str. 185.

⁴ Drugo redovno zasedanje saveznog veća i veća naroda, 27.—29. decembra 1950, *Stenografske beležke*, Beograd 1951, str. 37.

⁵ Arhiv Jugoslavije (v nadaljevanju: AJ), 40-6-11, Zapisnik seje Gospodarskega sveta vlade FLRJ (v nadaljevanju: GS VFLRJ), 16. 2. 1951.

⁶ Arhiv Centralnega komiteja ZKS (v nadaljevanju: ACK ZKS), fond Borisa Kidriča, Predavanje na višji partijski šoli, 21. 3. 1951.

⁷ Boris Kidrič, SD VII, str. 56.

⁸ ACK ZKS, fond izvršnega komiteja CK ZKS (v nadaljevanju: fond IK), *Stenografski zapisnik seje Izvršnega odbora OF*, 14. in 15. 5. 1951.

lastil je »buržoazijo« in zagotovil potrebno koncentracijo proizvajalnih sil.⁹ Nova pot pa je bila tudi nujna, saj bi v nasprotnem primeru »prišlo do resnih nevarnosti tako za socialistično graditev kot za gospodarski razvoj«.¹⁰

V takšnih okoliščinah so začeli v zveznih organih pripravljati preobrazbo gospodarskega sistema, zvezna vlada pa je v letu 1950 že izdala predpise, ki so dovoljevali svobodnejšo menjavo proizvodov široke porabe.

Oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema

Zvezni gospodarski svet, ki ga je vodil Boris Kidrič, in posebne delovne skupine so bili odločilni organi, kjer so se od druge polovice leta 1950 do sredine leta 1951 izoblikovali glavni obrisi novega gospodarskega sistema. V začetnih razpravah so osrednjo pozornost namenili vprašanju prehoda na nov sistem ter vsebinski opredelitvi njegovih poglavitnih načel. Nato so se posvetili preureditvi notranjega trga ter planskemu in finančnemu sistemu.

Ustvarjalci novega sistema so načrtovali **prehodno** obdobje, v katerem bi se nove metode in načela polagoma uveljavljali. Pri tem so izhajali iz Marxove predpostavke, da nova družba izhaja iz stare na podlagi nasledstva, ne pa izmišljenih form.¹¹ Zato so ga imenovali za »logično posledico in nadaljevanje dosedanjega razvoja«,¹² saj »prehod na nov gospodarski sistem nikakor ne pomeni, da mi vse izpuščamo iz rok«, temveč »menimo, da lahko preko pokazateljev čvrsto držimo stvari v svojih rokah.«¹³ Poudarjali so, da je poglavitna naloga v prehodnem obdobju »osvobajanje gospodarstva tistih oblik administrativne intervencije, ki bi nujno morala in že postaja zavora njegovega pravičnega razvoja«. ¹⁴ Pomembno je bilo uveljaviti ukrepe, »za katere je situacija že dozorela«, ¹⁵ in paziti, da se bodo »dosedanje oblike našega gospodarstva spreminjale skladno z razvojem naših proizvajalnih sil in razvojem socializma«. ¹⁶

Ločitev ali »osvobajanje« gospodarstva od državne uprave, ekonomskih način vodenja gospodarstva, pravica gospodarskih podjetij, da sama razpolagajo s svojim dohodkom, svobodnejše delovanje ekonomskih zakonitosti ter njihovo splošno družbeno usmerjanje so bila tista **načela** novega gospodarskega sistema, ki so jih njegovi ustvarjalci v letu 1951 največkrat poudarjali.

Prvo načelo je določalo spremenjeno vlogo države in njenih organov pri organiziranju in vodenju gospodarstva ter spremenjeno naravo lastnine proizvajalnih sredstev in načina njihovega upravljanja. Država naj ne bi več nastopila kot neomejeni lastnik proizvajalnih sredstev, temveč bi upravljanje nad njimi v celoti prepustila neposrednim proizvajalcem oziroma delavskim sve-

⁹ Boris Kidrič, SD VII, str. 33. ACK ZKS, fond IK, Zapisnik gospodarske konference s sekretarji okrajnih in mestnih komitejev KPS, 9. 5. 1951.

¹⁰ Boris Kidrič, SD VI, str. 424.

¹¹ ACK ZKJ, fond Borisa Kidriča, Zapisnik seje GS VFLRJ, 22. 4. 1951, šk. 8.

¹² Cit. v op. 9.

¹³ ACK ZKJ, XI 8-II/26, Zapisnik seje GS VFLRJ, 20. 4. 1951.

¹⁴ SP, št. 238, 10. 10. 1951, Odgovori podpredsednika zvezne vlade Edvarda Kardelja uredniku Politike.

¹⁵ Cit. v op. 6.

¹⁶ Cit. v op. 9.

tom, s čimer bi ta sredstva dobila naravo splošne ljudske lastnine.¹⁷ Državni organi bi vlogo odločilnega organizacijskega, operativnega, planskega in funkcionalnega dejavnika prepustili delavskim svetom, obdržali pa vlogo »socialističnega regulatorja narodnega gospodarstva«.¹⁸

Pojem rentabilnosti je bil v obdobju administrativnega planiranja neznan. Če je določil planski organ nizke cene produkcijskim faktorjem in visoke cene proizvodom, je bila le-ta visoka ali obratno. Izkušnje petletnega plana so pokazale, da je potrebno pojmovanje rentabilnosti spremeniti.¹⁹ Zato je bilo vodenje gospodarstva po načelu rentabilnosti in gospodarskega računa osrednja misel drugega načela.

Tretje načelo je utemeljevalo pravico gospodarskih podjetij, da sama razpolagajo s pretežnim delom presežka dela (viška dela). Ta pravica je Kidriču pomenila »tisto točko v sistemu, po kateri se razlikuje od vseh dosedanjih sistemov.«²⁰ Tudi v primeru, da največji del tega presežka še ne bi bil prepuščen neposrednim proizvajalcem, bo »družba« lahko razpolagala z njim le na osnovi »demokratskega dogovora z neposrednimi proizvajalci.«²¹ Pravica razpolaganja s presežnim delom je bila tudi pogoj za »likvidacijo pojma proletariata«, kajti šele takrat, ko delovni kolektiv sam vpliva na presežke dela, se proletariat spremeni v svobodnega proizvajalca.²²

Četrto načelo je bilo načelo priznanja zakona vrednosti in blagovne proizvodnje. Pokazalo se je, da je »vse, kar je pri nas po formi, ne po vsebini, ekonomsko težkega, v čemer ugotavljamo disproporce in nad čemer se jezimo, neka karikirana forma in vsebina, s katero se je zakon vrednosti maščeval za svojo dušitev (. . .),«²³ zato je bila »življenjska nujnost« in pogoj nadaljnje socialistične graditve prehod na sistem, ki bo v okviru plana zagotavljal svobodno delovanje zakona vrednosti in spodbujal delavca in kmeta.²⁴ Seveda s tem načelom niso predvideli popolne sprostitev delovanja ekonomskih zakonitosti, temveč le njihovo »svobodno delovanje v okviru planskih proporcev«, kakor so imenovali socialistično obvladovanje teh zakonitosti. Njihovo delovanje zunaj ali brez planskih meja so enačili s kapitalističnim proizvodnim načinom, kar pa naj bi bilo nesprejemljivo za socialistične države.

V drugi polovici leta 1950 so se v gospodarskih organih zvezne in republiških vlad začeli pripravljati za prehod na **nov sistem notranje trgovine** oziroma na spremembe v blagovni menjavi.²⁵ Boris Kidrič je v govoru na zasedanju

¹⁷ Boris Kidrič, SD VII, str. 66. Ljudska pravica (v nadaljevanju: LP), št. 131, 6. 6. 1951, Predavanje Sergeja Kraigherja na Radiu Ljubljana. SP, št. 248, 21. 10. 1951, Izjava ministra Milentije Popovića o ukrepih za stabilizacijo našega gospodarstva. Cit. v op. 14.

¹⁸ Boris Kidrič, SD VII, str. 66.

¹⁹ Aleksander Bajt, Merilo rentabilnosti v našem gospodarstvu, Ekonomska revija, leto 1953, št. 3—4, str. 173—188.

²⁰ ACK ZKJ, XI 8-II/33, Zapisnik seje GS VFLRJ, 10. 5. 1951.

²¹ Prav tam.

²² Zoran Pólič, O predvidenih spremembah v našem finančnem sistemu, Ekonomska revija, leto 1951, št. 1—2, str. 10—11.

²³ Cit. v op. 8.

²⁴ SP, št. 153, 3. 7. 1951, Govor tovariša Sergeja Kraigherja na I. zasedanju republiškega združenega sveta.

²⁵ ACK ZKS, fond IK, Zapisnik posvetovanja sekretarjev okrajnih in mestnih komitejev KPS, 19, 1. 1951.

zvezne skupščine decembra 1950 napovedal »komercializacijo trgovine« v naslednjem letu, »ukinitev vseh tistih ostankov distribucije, ki so že preživeli«, kmetijske zadruge in državna kmetijska posestva bodo morale imeti glavno vlogo v boju za boljšo prehrano mestnega prebivalstva in zoper špekulacijo.²⁶

V začetku leta 1951 so Boris Kidrič, Sergej Kraigher, Viktor Avbelj, Zoran Polič, Osman Karabegović v svojih referatih ali razpravah poudarjali, da je »korenita sprememba« dosedanjega sistema blagovne menjave nujna zaradi številnih nepravilnosti v administrativnem načinu vodenja notranje trgovine in zato, ker je ureditev notranjega trga po novih načelih pogoj za prehod na nov gospodarski sistem.²⁷ Med številnimi nepravilnostmi, pomanjkljivostmi administrativnega planiranja in vodenja, notranje trgovine so največkrat izpostavljali naslednje:

1. Veljavni planski in finančni sistem je preprečeval delovanje ekonomskih zakonitosti, zato so bile cene proizvodov v glavnem administrativno določene, njihovo prilagajanje zahtevam trga pa je bilo v praksi skoraj izključeno.²⁸ To je negativno vplivalo na spodbudo proizvajalcev in proizvodnjo ter na preskrbljenost trga. Proizvajalci industrijskega blaga namreč niso bili prisiljeni niti niso imeli potrebne spodbude za večjo proizvodnjo, boljšo kakovost in večjo izbiro proizvodov, ker so jih proizvajali in prodajali po administrativno določenih »trdnih« cenah in po distributivnem planu. Tudi kmet ni bil dovolj zainteresiran za večji pridelek zaradi obvezne oddaje in nezadostne količine industrijskega blaga na trgu. Po drugi strani pa je prav zaradi stalne rasti cen kmetijskih pridelkov na prostem trgu lahko ugodno prodal tiste pridelke, ki so mu ostali po obvezni oddaji. Leta 1951 pa »še ni bilo mogoče pustiti svobodnega delovanja ponudbe in povpraševanja«, ker bi zaradi suše cene kmetijskih pridelkov še bolj narasle, znižala bi se življenjska raven mestnega prebivalstva in onemogočil večji dotok delovne sile v industrijo. Zato je bil leta 1950 in v začetku leta 1951 še potreben obvezen odkup poglavitnih prehrabnih proizvodov, dohodnina ter administrativno določanje cen.²⁹

2. Zaradi velikega števila neizkoriščenih bonov trgovine po vezanih cenah in industrijskih potrošniških nakaznicah, deloma pa tudi zaradi preseganja planiranih plačnih skladov, je denarni obtok leta 1950 narasel na 44 milijard. Nastalo je veliko nesorazmerje med kupnimi in blagovnimi skladi. Ker so cene kmetijskim pridelkom »skokovito« naraščale, cene industrijskih proizvodov pa so ostale skoraj na isti ravni kot leta 1947, so presežki kupne moči odtekali na prosti trg kmetijskih pridelkov.

3. Oskrba trga je bila nezadostna in neredna glede količine in vrste blaga, ker je bilo zadovoljevanje trga prepuščeno »večji ali manjši pameti in uvidevnosti« planskega ter operativnega aparata in odvisno od podrobnosti v temelj-

²⁶ Boris Kidrič, SD VI, str. 194.

²⁷ Arhiv SR Slovenije (v nadaljevanju: AS), fond GS VLRS, Zapisnik seje GS VLRS, 3. 1. 1951. SP, št. 12, 15. 1. 1951, Govor Viktorja Avblja na IV. izrednem zasedanju LS LRS; isti, št. 50, 28. 2. 1951, Osman Karabegović o razvoju nove trgovine. Boris Kidrič, SD VII, str. 49—73. Cit. v op. 5, 22, 24.

²⁸ Boris Kidrič, SD VII, str. 55.

²⁹ Cit. v op. 24.

nih in operativnih planih, ki so bili le delno lahko popravljani s predpogodbami in pogodbami.³⁰

4. Odkupni plani leta 1950 niso bili izpolnjeni, tudi zaradi posledic suše. Posledica tega je bila nezadostna in neredna oskrba mest in industrijskih središč, kar je krepilo dvome o učinkovitosti sistema zagotovljene preskrbe.

Do podobnih ugotovitev sta prišla tudi anketna odbora, ki jih je Ljudska skupščina LRS imenovala posebej zato, da bi proučila preskrbo in učinkovitost obveznega odkupa v Sloveniji leta 1950.

Odbor za preiskavo načina odkupovanja je ugotovil, da je veliko povpraševanje nekmečkega prebivalstva (tega je bilo 65 % celotnega prebivalstva) po osnovnih in dopolnilnih prehrabnih proizvodih omogočalo velikim kmetom dviganje cen in hkrati »izmikanje obvezni oddaji«. ³¹ Prav zaradi »šibkega« odkupa so razpolagali z raznovrstnimi pridelki za tisto vrsto trgovine, v kateri so sami določali cene po načelu ponudbe in povpraševanja. Pridelovali so tudi številne pridelke, ki so bili v dopolnilni prehrani zelo pomembni, niso pa bili del obveznega odkupa. Leta 1950 so odkupni plan dosegli le pri mesu in krompirju. Zaradi zmanjšane uvoza surovin porabniki v zagotovljeni preskrbi v tem letu niso dobili zagotovljene količine industrijskih izdelkov. V primerjavi z letom 1949 se je kupna moč prebivalstva zelo povečala. Na podlagi takšnih razmer je anketni odbor izračunal, da bo Slovenija z obvezno oddajo lahko zadovoljila potrebe le za tri mesece, za ostale mesece pa bo morala potrebe kriti z uvozom iz drugih republik ali tujine.

Odbor za preiskavo načina in stanja preskrbe je ugotovil, da v prosti prodaji prevladujejo proizvodi lokalne industrije. Administrativni ukrepi, pomanjkanje gotovine in transportnih sredstev, dobičkarstvo oskrbovalcev (nabavljalcev) trgovskih organizacij (ti so imeli v rokah celotno oskrbo za blagom) in načelo »daj-dam« (menjava blago za blago) so bile ovire za večji razvoj proste trgovine z industrijskimi proizvodi. Odbor je tudi opazil, da je bilo razmerje med cenami industrijskih izdelkov in kmetijskimi pridelki v prosti prodaji ter v zagotovljeni preskrbi — »v korist kmeta«, ker so bili faktorji za kmetijske izdelke nižji od tistih za kmetijske pridelke. Zato je bilo kmečko prebivalstvo največji kupec industrijskih proizvodov. Glede tržiščne trgovine so v odboru ugotovili, da so živilski trgi v industrijskih središčih in mestih slabo preskrbljeni ter da so cene povprečno za 100 % večje kot v preteklem letu. Kot vzrok za tako visoke cene pa odbor ni navedel samo zmanjšanje kmetijske proizvodnje, ampak je omenil tudi nepravilno kmetijsko politiko in neučinkovitost sistema zagotovljene preskrbe. Zato je skupščini predlagal, da bi se »v bodoče« morale cene ravnati po načelu ponudbe in povpraševanja.³²

V razpravah ni bilo dvoma o tem, da je potrebno obstoječi sistem notranje trgovine polagoma osvoboditi distribuiranja, sprostiti delovanje ekonomskih zakonitosti in doseči realnejši odnos med cenami kmetijskih in industrijskih proizvodov, zagotoviti večjo intervencijo socialističnega sektorja na trgu, iz-

³⁰ Cit. v op. 28.

³¹ SP, št. 12, 15. i. 1951, Poročilo anketnega odbora za preiskavo načina odkupovanja.

³² Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, IV. izredno zasedanje, 12.—13. januarja 1951, Ljubljana 1951, str. 22—24.

boljšati preskrbo mest in industrijskih središč, pa tudi »dati kmetu stimulacijo, ker v nasprotnem primeru ne bomo imeli ničesar za jesti.«³³ Vendar je ostajalo odprto vprašanje, po kakšni poti in s kakšnimi ukrepi to doseči. Povečanje proizvodnje porabnega blaga ni bilo sprejemljivo, ker bi to negativno vplivalo na kapitalno graditev.³⁴ Rešitve niso videli v administrativnih ukrepih, ker so rezultati pokazali, da z »našimi davki in cenami ne pridemo na kraj in kmet uspeva svoje pridelke ugodnejše prodati, kot pa kupuje industrijsko blago.«³⁵ Če bi to nadaljevali v »zaostreni obliki, bi se kmalu maščevalo (...), saj bi to še bolj destimuliralo kmeta, rezultat pa tako kot sedaj ne bi zadoščal za pokritje potreb.«³⁶ Še toliko bolj nesprejemljiv je bilo predlog, da bi se oblikovanje cen prepustilo »stihiji prostega trga«. Edino sprejemljivo rešitev so videli v odpravi administrativnih ukrepov tam, kjer niso bili nujno potrebni, in v svobodnejšem delovanju ekonomskih zakonitosti.

Na pomisleke, da bi prehod na tako politiko negativno vplival na znižanje življenjske ravni delavcev, zavrl socialistično preobrazbo kmetijstva in dokončanje petletnega plana, je v začetku leta 1951 Kidrič odgovarjal, da je treba prav zaradi teh dejavnikov »nepokolebljivo, smelo in konsekvntno iti po tej poti.«³⁷ Strinjal pa se je, da bo politika visokih cen industrijskih in prehrabnih proizvodov vsaj v prvem obdobju prizadela življenjsko raven nekmečkega prebivalstva.

Kidrič je načrtoval, da bodo najprej sprostili trgovino s proizvodi za široko porabo, nato pa uveljavili »svobodno tekmovanje med monopolom nad kmetijskimi proizvodi na eni strani ter monopolom nad industrijskimi proizvodi in finančnim monopolom na drugi strani.«³⁸

Sprostitev prodaje industrijskega potrošnega blaga je bila potrebna predvsem zaradi sprostitev kupne moči, ki se je povečevala zaradi neizkoriščenih bonov in nakaznic ter nakopičenega denarja pri bogatejšem sloju kmetov. Zato so sklenili industrijsko blago za široko porabo prodajati »po prostih cenah« s popustom na bone ali nakaznice. Prodajo in cene naj bi uravnavali s faktorji, in sicer tako, da bi podjetja (praviloma sama) na določene nižje enotne cene proizvodov uporabila predpisan faktor. Tako bi dobili minimalne cene, po katerih naj bi industrijska podjetja prodajala blago trgovskim podjetjem. Ta bi lahko ceno proizvodom povečala, toda le do določene meje. Tako bi dobili najnižjo in najvišjo ceno, med katerima bi se šele lahko gibale cene v skladu s kvaliteto in izbiro blaga. Takšno gibanje cen so imenovali »drsenje cen« in predvidevali, da bodo imela industrijska podjetja možnost do 30-odstotnega drsenja navzgor od cen, ki so določene s faktorjem, trgovska pa 10 % navzdol, navzgor pa neomejeno s tem, da bo moral vsako povišanje faktorja čez 30 % odobriti pristojni urad za cene.³⁹ Te cene so že pomenile opuščanje poglavitnih

³³ Boris Kidrič, SD VII, str. 331.

³⁴ SP, št. 12, 15. 1. 1951, Predsednik sveta za blagovni promet vlade FLRJ Osman Karabegović o ukrepih zvezne vlade o organizaciji blagovnega prometa.

³⁵ Cit. v op. 25.

³⁶ Cit. v op. 13.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

³⁹ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 18. seje GS VLRS, 3. 1. 1951. SP, št. 14, 17. 1. 1951, Novi način trgovine se uveljavlja.

postavk o oblikovanju cen, na katerih je bil zgrajen sistem enotnih cen kmetijskih pridelkov. Tržišče je že dobilo »svoje mesto« v strukturi cene, čeprav je bila podlaga za določanje ravni cen še vedno odvisna od administrativno določenih odnosov.

Največ so razpravljali o »svobodnem tekmovanju« ali »spopadu« med industrijskim in finančnim monopolom na eni ter kmetijskim na drugi strani.⁴⁰ Ocenili so, da je pogoj za to tekmovanje zvišanje cen industrijskim proizvodom do tiste ravni oziroma do tistega razmerja do cen kmetijskih pridelkov, ki bi zagotovil državi »kot industrijskemu proizvajalcu, da se spopade s kmetijskimi proizvajalci«⁴¹ in da lahko »nastopa kot konkurenca na trgu«.⁴² To tekmovanje naj bi potekalo do takrat, ko bi bilo vzpostavljeno planirano ravnovesje cen. Namen, ki so ga želeli s tem doseči, je bil: zmanjšati preveliko kupno moč kmeta in denarni obtok, povečati dotok kmetijskih pridelkov na trg in okrepiti socialistični sektor v kmetijstvu. Na ta način bi tudi zagotovili sredstva za kapitalno graditev, investicije za kmetijstvo in blagovne rezerve, ki so bile potrebne v primeru splošne mobilizacije.

Zavedali so se, da samo administrativno povečanje cen enih in zmanjšanje cen drugih proizvodov ne bo uspešno. Zato so razpravljali o postopni odpravi obveznega odkupa in zagotovljene preskrbe, o krepitvi vpliva socialističnega kmetijskega sektorja in državnih blagovnih rezerv na tržišču ter o ukrepih, s katerimi bi povečali ponudbo industrijskih izdelkov široke porabe.

Obvezni odkup je že leta 1950 »vse bolj izgubljal značaj socialističnega ukrepa«.⁴³ Odkupni plani niso bili izpolnjeni, zbrane količine niso zadoščale za velike potrebe. Analize so pokazale, da bi bile cene kmetijskih pridelkov mnogo nižje, če ne bi bilo obveznega odkupa.⁴⁴ Zato so sklenili polagoma zmanjšati število kmetijskih pridelkov, ki so jih obvezno odkupovali. S tem bi povečali blagovno menjavo med mestom in vasjo, ker bi bil kmet iz »ekonomske nujnosti prisiljen, da prodaja svoje blago«.⁴⁵ Kupna moč kmeta bi se sicer povečala, zato pa bi povečali davke in sprostili prodajo gradbenega materiala.

Prav tako so sklenili odpraviti nakaznice zagotovljene preskrbe in jih nadomestiti z boni, nato pa odpraviti tudi te, kar bi že pomenilo ukinitve sistema zagotovljene preskrbe.

Kmetijskim zadrugam in državnim kmetijskim posestvom, kot nosilcem poseganja socialističnega kmetijskega sektorja na trg, naj bi dajala država vso pomoč. Zasebni kmet, »ki se ne bo hotel poslužiti niti splošnih niti kmetijskih delovnih zadrug, bo seveda svobodno proizvajal in prodajal produkte, vendar

⁴⁰ AJ, 40-6-11, Zapisnik seje GS VFLRJ, 16. 2. in 23. 3. 1951. AS, fond GS VLRS, Zapisnik 19. in 26. seje GS VLRS, 23. 1. in 26. 5. 1951. Cit. v op. 9,25.

⁴¹ Cit. v op. 25.

⁴² ACK ZKJ, XI 8-22/38, Zapisnik seje GS VFLRJ, 23. 5. 1951.

⁴³ Cit. v op. 9,13.

⁴⁴ Boris Kidrič je v referatu Naša sedanja ekonomska politika, ki ga je imel na seji zveznega gospodarskega sveta 12. februarja 1951, ugotavljal, da »analize kažejo, da bi bile cene kmetijskim proizvodom, če ne bi bilo obveznega odkupa, znatno nižje«, AJ, 40-6-11.

⁴⁵ AJ, 40-6-11, Zapisnik seje GS VFLRJ, 24. 3. 1951.

bo potem moral kupovati industrijske izdelke, stroje, gnojila (...) po tržnih pogojih«. Poleg tega pa ne bo »užival ugodnosti investicijskih kreditov«. ⁴⁶

Kidrič je poudarjal, da se mora povečati izbira industrijskega blaga na trgu po količini in kakovosti, sicer se bo »kmet umaknil v naturalno gospodarstvo«. ⁴⁷ Nadalje je poudarjal, da bo država lahko nastopala kot absoluten monopolist šele takrat, ko bo imela dovolj blagovnih rezerv. ⁴⁸

Nova trgovinska politika je bila usmerjena proti špekulaciji s cenami kmetijskih pridelkov in proti nosilcem te špekulacije. Zato so ločevali delovnega kmeta, tj. tistega, ki je prodajal svoje pridelke državi po nižjih enotnih cenah in kupoval blago z boni trgovine po vezanih cenah, od špekulantskega kmeta, ki se je izmikal odkupom in bil pobudnik dviganja cen. Poudarjali so, da novi ukrepi niso naperjeni proti kmetom, ampak proti kmečki špekulaciji.

Ker je novi gospodarski sistem predpostavljajal enoten jugoslovanski trg, so zvezni organi z regulativnimi ukrepi polagoma uveljavljali njegova načela, ki so veljala za vso državo. To uvajanje je potekalo v dveh etapah. Prva, Kidrič jo je imenoval »faza deflacije«, ⁴⁹ je trajala od januarja do septembra. Drugo, ki je trajala od oktobra do konca leta, so imenovali »fazo konsolidacije« ⁵⁰ ali obdobje boja za stabilizacijo trga.

Z odločbami, ki jih je izdala zvezna vlada 15. januarja 1951, ⁵¹ se je sprostila prodaja blaga za široko porabo. Industrijsko blago za široko porabo je bilo v prosti prodaji »po cenah, ki ustrezajo trgu«. Porabniki v zagotovljeni preskrbi so ga lahko kupovali za denarne kupone industrijskih nakaznic z 80-odstotnim popustom, kmetje pa za bone trgovine po vezanih cenah s 65-odstotnim popustom od prodajnih cen na drobno, ki so veljale v prosti prodaji. S temi ukrepi so prenehale veljati omejitve blaga široke porabe. Odpravljena je bila teritorialna veljavnost nakaznic in bonov ter vse posebne oblike prometa, ker porabnik ni bil več vezan na določene prodajalne, vrste in količinske blaga.

Februarja je zvezni svet za blagovni promet predpisal faktorje za industrijske proizvode široke porabe in meje, do katerih so proizvajalna podjetja lahko svobodno oblikovala njihove cene ⁵² ter razveljavil konec leta 1950 sklenjene pogodbe, v katerih so bile kot prodajne cene blaga za široko porabo predpisane nižje enotne cene. ⁵³

Prosto oblikovanje cen industrijskih proizvodov za široko porabo je potekalo tako, kot je bilo načrtovano. V okviru določenega odstotka so proizvajalna in trgovska podjetja lahko zniževala ali zviševala minimalno (nižjo) ali prodajno

⁴⁶ Cit. v op. 24.

⁴⁷ Cit. v op. 42.

⁴⁸ ACK ZKJ, XI 8-II/35, Zapisnik seje GS VFLRJ, 12. 5. 1951. Cit. v op. 42.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ UL FLRJ, št. 3, 15. 1. 1951, Uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o prosti prodaji in cenah blaga široke potrošnje; odločba o vrstah in količinah živil zagotovljene preskrbe in o uvedbi blaga proste prodaje, ki ga potrošniki lahko kupujejo s popustom na industrijske potrošniške nakaznice; odločba o višini popusta, s katerim se prodaja blago proste prodaje na bone trgovine po vezanih cenah.

⁵² AS, fond Sveta za blagovni promet vlade LRS (v nadaljevanju: SBP VLRS), Faktorji za formiranje prostih cen, 8. 2. 1951; isti, Določila Sveta za blagovni promet vlade FLRJ, 27. 2. 1951.

⁵³ AS, fond SBP VLRS, Oblikovanje cen za široko porabo, 22. 2. 1951.

ceno, kar so imenovali »drsenje« ali »prožnost« cen. Pot od minimalne cene proizvoda do njegove maloprodajne cene si lahko ogledamo na naslednjem primeru:⁵⁴

Proizvod	Minimalna cena v din	Prožnost proizvoda v %	Nabavna cena grosista v %	Prodajna cena grosista v din	Prožnost pri grosistu v %	Prodajna cena na drobno v din	Prožnost v trgovini na drobno v %	Predpisani faktor
Bombažna tkanina za žensko obleko	369	14	420	550	31	700	25	9,5
Nizki moški čevlji iz boksa	2475	14	2835	2844	—	3350	15	4,5

Najprej so bili v ta sistem vključeni samo določeni proizvodi papirne, tekstilne, usnjarske in gumarske industrije, do konca leta pa tudi gradbeni material, pohištvo, aparati itd.

Z ukinitvijo razdelilnih planov industrijskega blaga širke porabe in postopnim sproščanjem njihove prodaje je trgovina dobila bolj »proste roke«. Toda pokazalo se je, da je bila do industrije še vedno »brez moči«, ker so proizvajalna podjetja imela plansko določeno proizvodnjo glede količine, vrste in kakovosti proizvodov. Industrijski proizvodi, ki niso spadali v sklad široke porabe, temveč v sklade za reprodukcijo, se praviloma niso distribuirali prek trgovske mreže, temveč so jih proizvajalna podjetja sama dobavljala direktno porabnikom, ali pa so za to skrbeli posebni servisi. Lokalna in obrtna proizvodnja je te proizvode dobivala po višjih enotnih (komercialnih) cenah, republiška in zvezna industrija pa po nižjih enotnih cenah. Ta način, ki so ga imenovali »zaprti krog v samem gospodarstvu«, je ostal v veljavi do konca leta 1951.

Do leta 1951 so veljali trije načini trgovine s kmetijskimi pridelki. Prevladovala sta obvezni in prosti odkup, ki so jih po predpisanih cenah (nižje enotne cene) vodila državna odkupna podjetja, kmetje pa so bili stimulirani z boni trgovine po vezanih cenah, s katerimi so lahko kupovali industrijsko blago s popustom. Tretja oblika je bil prosti trg (tržiščna trgovina), kjer sta prišla do izraza ponudba in povpraševanje pa tudi sezonske variacije. V letu 1951 naj bi se sprostila nakup in prodaja kmetijskih pridelkov na celotnem ozemlju FLRJ. Zato so v zveznih organih v začetku tega leta nadaljevali s pripravami

⁵⁴ AS, fond SBP VLRS, Analiza oziroma razčlenitev maloprodajnih cen industrijskih proizvodov na dan 14. 4. 1951, 20. 4. 1951.

ukrepov, s katerimi bi postopno ukinili obvezni odkup, sprostili cene v prostem odkupu, ukinili sistem zagotovljene preskrbe, zagotovili kmetom »čim svobodnejši izhod na trg«, kmetijskim zadrugam pa možnost intervencije na trgu ter postavljanje takih prodajnih cen, ki bodo nižje od tekočih tržnih cen privatnega sektorja.⁵⁵

Izhodišče za načrtovane spremembe je bila razdelitev kmetijskih pridelkov ali proizvodov v tri skupine. V prvi so bili osnovni prehrabeni proizvodi: žitarice, mast in sladkor; z njimi bi razpolagal državni fond, državni organi pa z določanjem njihovih cen »usmerjali« gibanje cen drugih kmetijskih pridelkov ali proizvodov. Meso, mleko, jajca ter ostali proizvodi, ki »niso kazali prevelikih sezonskih variacij«, so bili uvrščeni v drugo skupino. Odstopanje od ravni cen prve skupine bi uradi za cene preprečevali s predpisovanjem orientacijskih odkupnih in prodajnih cen. Za ostale pridelke, ki so tvorili tretjo skupino, je bilo pomembno le »zajeti jih v času ponudbe s primernimi cenami«.

V začetku leta je zvezna vlada znižala cene prehrabnim proizvodom v zagotovljeni preskrbi in kmetijskim pridelkom v vezani trgovini.⁵⁶ Nato je izdala predpise, ki so kmetijskim zadrugam in državnim kmetijskim posestvom zagotavljali posebno nadomestilo, da so lahko prodajali kmetijske pridelke 15—30 % nižje od cen, ki so jih na trgu postavljali kmetje.⁵⁷ Junija je prenehal veljati obvezni odkup mesa, mleka, krompirja, fižola, slame in sena, novembra masti in olivnega olja. Tako je ostal obvezni odkup v veljavi samo še za žitarice in volne. Ostali kmetijski pridelki so bili, vsaj načeloma, predmet prostega odkupa in trgovanja. Lokalni uradi za cene so sami določali cene v prostem odkupu, vendar je najvišje (maksimalne ali plafonske) cene določal zvezni svet za blagovni promet.

V Sloveniji so cene kmetijskim pridelkom od začetka leta naraščale, dosegle najvišjo stopnjo v maju, nato pa polagoma začele padati. Če vzamemo, da je bil indeks cen kmetijskih pridelkov januarja 100, je bil februarja 114, marca 129,

⁵⁵ AS, fond SBP VLRS, Zaključki s skupnega sestanka Sveta za blagovni promet vlade FLRJ in Sveta za kmetijstvo FLRJ, 21. 2. 1951; isti, Nov sistem nakupa in prodaje kmetijskih proizvodov v svobodnem prometu, 27. 3. 1951.

⁵⁶ UL FLRJ, št. 3, 15. 1. 1951, Odločba o znižanih enotnih cenah na debelo za pšenico, koruzo, rž, moko in zdrob v gospodarskem letu 1950/1951; odločba o znižanih enotnih cenah v prodaji na drobno za svinjsko mast, jedilno olje in sladkor; odločba o znižanih enotnih cenah za kruh zagotovljene preskrbe v prodaji na drobno; odločba o znižanih enotnih cenah za testenine v prodaji na drobno. UL FLRJ, št. 10, 28. 2. 1951, Odločba o znižani enotni ceni za ješprenj v prodaji na drobno. UL FLRJ, št. 15, 21. 3. 1951, Odločba o enotni prodajni ceni na drobno za saharin, ki je v prosti prodaji.

⁵⁷ UL FLRJ, št. 21, 25. 4. 1951, Navodilo o načinu prodaje poljedelskih proizvodov kmetijskih delovnih zadrug in drugih državnih kmetijskih posestev. UL FLRJ, št. 23, 9. 5. 1951, Navodilo o spremembi in dopolnitvi navodila o načinu prodaje poljedelskih proizvodov KDZ, SKZ in drugih državnih kmetijskih posestev. UL FLRJ, št. 31, 4. 6. 1951, Navodilo o formiranju cen, po katerih bodo državna podjetja prodajala kmetijske pridelke za široko potrošnjo v prosti prodaji. UL FLRJ, št. 34, 25. 7. 1951, Odločba o spremembah in dopolnitvah odločbe o znesku bonov trgovine po vezanih cenah, ki jih KOZ dobivajo za kmetijske pridelke, oddane po planu odkupa, in za kmetijske pridelke, ki jih prodajajo na prostem trgu.

aprila 159, maja 173, junija 149, julija 166, avgusta 151, septembra 135, oktobra 129, novembra 116 in decembra 105.⁵⁸

Porabniki v zagotavljeni preskrbi so v letu 1950 dobivali predpisano količino prehrabnenih proizvodov na živilske nakaznice, industrijske proizvode široke porabe pa z industrijskimi nakaznicami. Sredi leta 1951 so bile porabnikom v zagotavljeni preskrbi po nižjih enotnih cenah in v predpisani količini zagotavljeni le še kruh, maščobe in sladkor, otrokom tudi riž in kakav. Večje količine teh proizvodov so morali kupovati po prosto oblikovanih prodajnih cenah na drobno z industrijskimi ali odkupnimi boni, ki so bili uvedeni namesto industrijskih nakaznic in bonov trgovine po vezanih cenah. Novembra so bile ukinjene živilske nakaznice za živila in milo, namesto njih pa uvedeni denarni boni. Z njimi so lahko tisti, ki so bili še vključeni v zagotovljeno preskrbo (zaposleni delavci in uslužbenci, upokojeanci in invalidi), kupovali določena živila (kruh, sladkor, maščobe, riž) v prosti prodaji z 80-odstotnim popustom.

Po ukinitvi zagotovljene preskrbe in sprostitvi prodaje prehrabnenih proizvodov so se tudi v Sloveniji njihove cene zelo povečale.⁵⁹ Zato je zvezni svet za blagovni promet v novembru in decembru znižal njihove maloprodajne cene.

Kljub temu, da je bila v letu 1951 intervencija socialističnega sektorja na trgu minimalna,⁶⁰ da so okrajni odbori »s samovoljnimi birokratskimi posegi« podpirali lokalne interese, skušali »čim več izvleči od kmeta« ter zadrževati blago v skladiščih⁶¹ in da so bile cene po posameznih republikah različne, so obravnavane spremembe na področju notranje trgovine dosegle svoj poglobitveni namen. Zmanjšal se je denarni obtok, povečale so se cene industrijskega in drugega blaga, ki ga je »kmet moral kupovati«. Najbolj vneti zagovorniki teh sprememb so, potem ko je bil konec leta potrjen tudi predlog ekonomskih cen, zatrjevali, da je notranje tržišče pripravljeno za prehod na nov gospodarski sistem, v katerem bosta proizvodnja in trgovina prosto oblikovali cene po načelu ponudbe in povpraševanja.

Zunanja trgovina je bila v prvem desetletju po vojni popolnoma podrejena prioriteti in potrebam notranjega razvoja. Zato so bili izvozni plani, devizni sistem ter razmerje med notranjimi in cenami na zunanjem trgu prikrojeni tako, da je bila — na račun kmetijstva, predelovalne industrije in široke porabe — večina ustvarjenih deviznih sredstev namenjena vojaškim potrebam države in kapitalne graditve. Potrebe obeh so zahtevale večji uvoz, izvoz pa je bil zaradi zaostajanja kmetijske proizvodnje in neizkoriščenosti predelovalne industrije vsako leto manjši. To je povzročilo negativno plačilno bilanco, ki je zaradi posledic suše leta 1950 in sprememb cen na svetovnem trgu postala še posebno velika leta 1951, ko se je zunanjetrgovinski primanjkljaj povečal od 22 milijard 895 milijonov leta 1950 na 61 milijard 498 milijonov dinarjev.⁶²

⁵⁸ AS, fond SBP VLRS, Indeks gibanja cen kmetijskih pridelkov v Sloveniji v letu 1951.

⁵⁹ AS, fond SBP VLRS, Cene osnovnih prehrabnenih artiklov, 16. 10. 1951.

⁶⁰ SP, št. 112, 15. 5. 1951, Boj proti okostenelosti v sproščeni trgovini; isti, št. 160, 11. 7. 1951, Cene pridelkom bodo padle pod vplivom jugoslovanskega trga; isti, št. 165, 17. 7. 1951, Povečanje zneska industrijskih bonov zaradi podražitve tobaka, vžigalic, soli in petroleja.

⁶¹ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 26. seje GS VLRS, 26. 5. 1951.

⁶² Jugoslovanski pregled, leto 1951, št. 1, str. 39.

Problem negativne plačilne bilance, ki ga je Kidrič imenoval »poglavitno nasprotje naše ekonomike« ali »eno najtežjih in najbolj perečih vprašanj naše države«,⁶³ je bil eden poglavitnih vzrokov, da so v začetku leta začeli razpravljati o spremembah v sistemu zunanje trgovine, katere so sicer nameravali izvesti šele po spremembi finančnega sistema. Ker je bilo najbolj zaskrbljujoče upadanje izvoza, posebno še izvoza kmetijskih pridelkov, so spremembe najprej načrtovali na tem področju.

Ko so v začetku leta razpravljali o ukrepih, ki naj bi zagotovili večji izvoz, so ugotovili, da je bila izvozna spodbuda zelo slaba, ker izvozniki niso imeli neposredne koristi od zasluženih deviz. Zato so pohiteli s pripravo ukrepov, ki naj bi izvoznike spodbudili z določenim odstotkom deviz, če bi presegli svoj izvozni plan. Načelo izvozne devizne stimulacije je bilo na splošno opredeljeno z odločbo o stimuliranju nosilcev izvoznega plana.⁶⁴ Nov način razdeljevanja in participacije deviz, doseženih z izvozom, in ugodnejše pogoje za izvoznike kmetijsko prehrabnenih proizvodov so uveljavili predpisi, ki so bili izdani maja 1951 in so veljali od 1. januarja tega leta. Odločba o razdelitvi deviz, ki so ustvarjene z izvozom, je določala, da so vsa proizvajalna in druga podjetja, organizacije in ustanove, ki so dosegle večji izvoz, kot je predvideval plan, dolžna 10 % vrednosti deviz odstopiti centralnemu deviznemu skladu (CDS), 10 % pa deviznemu skladu republiškega gospodarskega sveta. Preostanek nadplanskega deviznega presežka so morali nameniti za svoje uvozne potrebe.⁶⁵

Ostali trije predpisi so določali način razdelitve in nakupa deviz, ki so jih zaslužili z izvozom kmetijsko prehrabnenih proizvodov.⁶⁶ Tisti, ki so bili namenjeni za izvoz, so bili razdeljeni na kategoriji A in B. Izvozniki proizvodov kategorije A, ti proizvodi so bili načrtovani in pod posebnim nadzorom, so morali oddati 10 % doseženih deviz CDS, 10 % pa republiškem skladu. Dobili so tudi možnost nakupa deviz, kar je bilo odvisno od odstotka deviz, ki je bil predpisan za določen proizvod. Ta devizna sredstva so izvozniki kategorije A morali uporabiti za napredek svoje dejavnosti. Izvozniki kategorije B so morali odstopiti 45 % doseženih deviz centralnemu, 5 % pa republiškem skladu. Za devizna sredstva, ki so ostala izvoznikom A in B kategorije, je bilo določeno, da »z njimi razpolagajo« združni skladi za mehanizacijo in investicijsko izgradnjo, državna kmetijska podjetja, splošne kmetijske zadruge in podjetja živilske industrije. Z devizami, ki so jih dosegla trgovska podjetja, pa ljudski odbori.

Junija je bila izdana odredba, ki je poenostavila izdajanje uvoznih in izvoznih dovoljenj in dopuščala, da se z zunanjotrgovinsko dejavnostjo ukvarjajo vsa podjetja, ki so dobila dovoljenje od ministrstva za trgovino.⁶⁷ Avgusta je

⁶³ Boris Kidrič, SD VI, str. 107. ACK ZKJ, XI 8-II/59, Zapisnik seje GS VFLRJ, 17. in 18. 8. 1951.

⁶⁴ UL FLRJ, št. 7/94, 7. 2. 1951.

⁶⁵ UL FLRJ, št. 22/227, 2. 5. 1951.

⁶⁶ UL FLRJ, št. 22, 2. 5. 1951, Odločba o razdelitvi kmetijskih prehrabnenih proizvodov; odločba o razdelitvi kmetijskih prehrabnenih proizvodov v prvo in drugo kategorijo; odredba o določitvi (tri) procenta (odstotka) za nakup deviz doseženih z izvozom kmetijskih prehrabnenih proizvodov.

⁶⁷ UL FLRJ, št. 28/297, 13. 6. 1951, Odredba o izdajanju dovoljenj za izvozne in uvozne posle.

bila izdana tudi odločba, ki je predpisovala razdelitev deviznih sredstev lokalne industrije in obrti.⁶⁸

Časniški uvodniki so novo devizno zakonodajo že ocenjevali kot uveljavljajne načela, da devize pripadajo tistemu, ki jih ustvari ali »kdor hoče uvažati, si mora dobiti devizna sredstva z izvozom«.⁶⁹ Dejansko pa se način temeljne razdelitve in prelivanja deviznih sredstev ni spremenil. Res je, da so v zveznem gospodarskem svetu razpravljali o potrebi, da bi v okviru direktij ali panog podjetja sama pokrivala potrebe uvoza in izvoza ter da so začeli ukrepati.⁷⁰ To pa ni bistveno vplivalo na poglobitvo usmeritev, po kateri je moralo celotno gospodarstvo zagotoviti sredstva za vojaške potrebe in kapitalno graditev. Zaradi teh potreb se mora »povečati izvoz in zmanjšati uvoz za republike in široko potrošnjo«, je poročal Kidrič avgusta na seji zveznega gospodarskega sveta, ter »do maksimuma izkoristiti pomoč zahoda in zadržati vse devize, ki so potrebne za kapitalno izgradnjo«.⁷¹ Devize, ki jih je zaslužila z izvozom ekstraktivna industrija, »niso smele prehajati v predelovalno industrijo«, ekstraktivna industrija ni smela v nobenem primeru »nositi deficita, ki je nastajal v splošnih bilancah«, ampak je moral »pasti na široko potrošnjo«.⁷² Zato naj bi potrebe predelovalne industrije in kmetijstva pokrile republike s svojim izvozom.

Za Slovenijo je to pomenilo, da bo uvoz surovin za njeno tekstilno industrijo odvisen od povečanega izvoza lesa. Tega so se zavedali v republiškem gospodarskem svetu že v začetku leta 1951, saj so ugotovili, da izvoza industrijskih izdelkov ne bo mogoče povečati.⁷³ Povečanje izvoza je bilo za slovensko gospodarstvo nujnost, ker je bilo odvisno od uvoza surovin in materiala. Leta 1950 je Slovenija le 54 % svojih potreb po reprodukcijskem materialu pokrila iz lastnih virov, 27 % je uvozila iz drugih republik, 19 % pa iz tujine.⁷⁴

Teze o reorganizaciji finančnega sistema so bile izdelane že konec leta 1950.⁷⁵ Pri njihovi izdelavi so izhajali iz naslednjih predpostavk:

1. Nov odnos države do gospodarstva in nove oblike gospodarjenja zahtevajo spremembo finančnega sistema. Najprej naj bi spremenili sistem razdelitve narodnega dohodka, nato pa postopoma nadomeščali oblike državnega financiranja z gospodarskimi.

2. Delovanje ekonomskih zakonitosti in ohranitev gospodarske enotnosti države zahtevajo »čvrst in vseobsežen« finančni sistem. Emisija denarja mora biti »izključno zvezna zadeva«, regulativne funkcije pa »rezultat sodelovanja zveznih in republiških organov na bazi medsebojnega posvetovanja.«

3. Namesto državnega proračuna naj bi uvedli družbeni proračun FLRJ, zvezni proračun in proračune republik. Predračun FLRJ naj bi prikazoval »letno perspektivno bilanco celotnega gospodarstva« ter odredil »splošno ekonomske

⁶⁸ UL FLRJ, št. 27/142, Odločba o razdelitvi deviz, doseženih z izvozom izdelkov lokalne industrije, obrti, domače obrti in obrtniških zadrug.

⁶⁹ SP, št. 104, 5. 5. 1951, Nov način razdelitve deviz, ustvarjenih z izvozom.

⁷⁰ AJ, 40-6-11, Zapisnik seje GS VFLRJ, 30. 3. 1951, ACK ZKJ, XI 8-II/24, Zapisnik seje GS VFLRJ, 11. 4. 1951.

⁷¹ ACK ZKJ, XI 8-II/59, Zapisnik seje GS VFLRJ, 17. in 18. 8. 1951.

⁷² ACK ZKJ, XI 8-II/24, Zapisnik seje GS VFLRJ, 11. 4. 1951.

⁷³ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 18. seje GS VLRS, 3. 1. 1951.

⁷⁴ Cit. v op. 32, str. 21.

⁷⁵ AS, fond Izvršnega sveta LS LRS, Osnovne teze za reorganizacijo finančnega sistema, 13. 10. 1950.

naloge vladi«. Zvezni proračun naj bi določal »samo to, kar zveza daje republikam kot pomoč in kaj dobiva od republik kot pomoč«. Republike naj bi imele svoje proračune, ki bi bili odvisni od planiranih proporcev razdelitve narodnega dohodka v družbenem proračunu FLRJ.

4. Akumulacija naj bi bila v novem finančnem sistemu poglavitni državni dohodek. Predstavljala naj bi razliko med proizvodno in prodajno ceno proizvoda, katero bi podjetja morala odvajati v proračun. Temeljna predpostavka je bila, da se mora akumulacija, ki jo ustvarja podjetje, razdeliti tako, da se najprej zagotovijo planske potrebe podjetja, nato potrebe panoge, šele »višek panoge gre v proračun oziroma primanjkljaj se dotira iz budžeta«. Nadplansko akumulacijo bi podjetje lahko namenilo za sklad plač in druge namene. S tem, ko bi bil sklad plač podjetja, njegov investicijski program, obratna sredstva itd., odvisna od dosežene planirane akumulacije in družbene rentabilnosti, bi se bistveno spremenil odnos podjetij do akumulacije.

5. Zamisel novega sistema plač je temeljila na »kvalitetno« drugačnem odnosu med individualno in kolektivno stimulacijo. Prva, označili so jo kot osnovna plača, naj bi bila odvisna od izpopolnitve norme, kvalifikacije in delovnih pogojev. Drugi del plače, ki so ga imenovali dopolnilna plača, pa naj bi bil odvisen od poslovnega uspeha podjetja. Predlagatelji novega plačnega sistema so bili prepričani, da bo »dvojnost« nagrajevanja »naostrila delavce v boju proti nedelavcem« ter bo zadostna vzpodbuda za povečanje proizvodnje. Omeniti velja tudi odločitev, da bo državna oblast zagotovila 70—80 % osnovne plače delavcem tistih podjetij, ki zaradi objektivnih težav ne bodo dosegla planirane dohodka ter delavcem, ki bodo »začasno« ostali brez dela.

6. Ker se je smatralo, da je za socialistično gospodarstvo bistvenega pomena »čvrsto obvladovanje cen«, na tem področju niso načrtovali večjih sprememb. Cene v socialističnem gospodarskem sektorju naj bi bile še naprej planirane in »točno« določene.

7. Bančni sistem naj bi se prilagodil novim oblikam gospodarjenja. Največ pozornosti so namenili gospodarskim bankam, ki naj bi financirale in kreditirale gospodarstvo posameznih panog ali republik.

V začetku leta 1951 so v zveznem gospodarskem svetu in v posebnih komisijah nadaljevali z razpravami o poglavitnih načelih novega finančnega sistema, nato pa začeli pripravljati ukrepe za njegovo uveljavitev v letu 1952. Osrednjo pozornost so namenili spremembam proračunskega sistema, sistema razdelitve dohodkov, plačnega sistema in novim ekonomskim cenam.

Namesto državnega proračuna, ki je zbiral in razdeljeval dve tretjini vsega dohodka, naj bi v novem sistemu državni organi samostojno sprejemali proračune, katerih skupni znesek dohodkov in izdatkov ne bi več prišel v proračun višjega organa, ampak bi moral vsak kriti izdatke s svojimi dohodki. Spremenila naj bi se notranja struktura proračunov, družbeni prispevek naj bi postal poglavitni prispevek gospodarstva za kritje proračunskih potreb. Osnutek zakona o proračunih je določal proračun FLRJ, proračune republik in administrativno teritorialnih enot, v katere naj bi se zbirali le tisti dohodki in razdeljevala tista denarna sredstva, ki bodo z njihovimi družbenimi plani določena za uresničitev nalog državnih organov, za splošne družbene potrebe in za potrebe gospodarstva. Ti organi naj bi sami razdeljevali dohodke, ki bodo morali

biti uravnovešeni z izdatki. Če sredstva ne bi zadoščala, so bile še vedno predvidene dotacije višjih proračunov.

V zvezi z novim proračunskim sistemom se je nekajkrat postavilo kočljivo vprašanje pomoči nerazvitim republikam. Na ta vprašanja je Kidrič odgovarjal, da se bo akumulacija odvzemala razvitim republikam in dajala zaostalim in da »bomo zaostale republike prek novega finančnega sistema podpirali vse dotlej, dokler ne izgradimo Jugoslavije brez bistvenih nesorazmerij med produktivnostjo dela in narodnim dohodkom«. ⁷⁶

Kidrič je pogosto poudarjal, da mora biti najpomembnejša naloga novega finančnega sistema zagotovitev takšnih razmer, da bodo neposredni proizvajalci razpolagali s pretežnim delom ustvarjene vrednosti, oziroma da bi le njen manjši del prepustili »družbenemu razpolaganju«, zato pa obdržali nadzor nad njegovo uporabo. Ta »manjši« del je bil državi še vedno potreben »za usmerjanje gospodarskega razvoja, preprečevanje stihije in gospodarskih nesorazmerij, do katerih bi prišlo, če bi dovolili, da gre ves dobiček za široko potrošnjo in povečanje plač«. ⁷⁷ V razpravah še niso določili, s kolikšnim delom presežne vrednosti bodo razpolagali delavski sveti niti kolikšen bo dejanski prispevek, ki ga bodo morali odvajati za splošne družbene potrebe. Kidrič je kot primer navajal razmerje 70 : 30 %, vendar takšna delitev zaradi potreb kapitalne graditve leta 1951 in 1952 še ni bila mogoča. ⁷⁸ Del, ki naj bi ostal podjetjem za svobodno razpolaganje, naj bi bil do leta 1953 le simboličen, oziroma »tolikšen, da s tem uvedemo nov sistem«. ⁷⁹ Do takrat naj bi podjetja večji del dohodka namenila za obvezni (družbeni) prispevek v državno blagajno, režijske stroške, v določenih panogah pa tudi za obvezne zunajplanske investicije. Ostanek ali nadplanski dobiček pa naj bi uporabila za rezervni sklad, povečanje plačnega sklada, stanovanjsko graditev, racionalizacijo proizvodnje, komunalno graditev ipd. Podjetjem naj bi torej ostal le nadplanski dobiček, s katerim pa ne bi mogla svobodno razpolagati, ker bi v primeru nevarnosti, da se bo ta del »neracionalno razdelil, vmešala država in določila njegovo procentualno razdelitev«. ⁸⁰

Sklenili so, da bo moral biti dohodek večine podjetij odvisen od njihove proizvodnje ter poslovnih rezultatov na trgu. Pričakovali so, da bo s tem, ko podjetju dohodka »ne bo nihče več dal«, ampak ga bo moralo doseči samo, povečalo zanimanje podjetij in posameznika za večji dohodek, dvignila produktivnost dela in blagovna menjava.

V novem gospodarskem sistemu bi lahko »uspevala« le tista podjetja, ki bodo rentabilna, in tista, ki jih bo iz družbenih razlogov »še potrebno vzdrževati«, zato zanje načelo rentabilnosti ne bi veljalo. ⁸¹ Tista podjetja, ki bodo slabo gospodarila, bodo propadla, ker »ne rabimo takih podjetij, ker so nam

⁷⁶ Cit. v op. 45.

⁷⁷ Boris Kidrič, SD VII, str. 34. Cit. v op. 5, 6, 13.

⁷⁸ Cit. v op. 8.

⁷⁹ ACK ZKS, fond IK, Zapisnik V. plenarnega zasedanja CK KPS, 16. in 17. 2. 1951.

⁸⁰ Boris Kidrič SD VII, str. 34. Cit. v op. 32.

⁸¹ ACK ZKJ, XI 8-II/29, Zapisnik seje GS VFLRJ, 4. 5. 1951. SP, št. 125, 30. 5. 1951, Pred javno diskusijo o novem finančnem sistemu; isti, št. 135, 10. 6. 1951, Kako bo vplival nov finančni sistem na gospodarstvo v podjetjih. Cit. v op. 8.

v škodo«. ⁸² Vodstvo podjetja bo prišlo pred sodišče, če bo podjetje propadlo zaradi slabega vodenja. ⁸³ Da bo to načelo težko uresničljivo, so potrdile že prve razprave ljudskih odborov. Na tretjem rednem zasedanju skupščine MLO GM Ljubljana so se strinjali, naj podjetja, ki bodo slabo gospodarila, propadejo, ker »so sedaj životarila v breme družbe«. Potem pa so ugotovili, da je 20—30 % podjetij socialističnega sektorja na njihovem področju »pasivnih, kar bo imelo za posledico nujen konkurz in v tem primeru konkurz socialističnega gospodarskega sektorja«. ⁸⁴

Največ so razpravljali o načelih novega plačnega sistema. Njegova izhodišča, ki so se izoblikovala na sejah zveznega gospodarskega sveta in so bila deloma prikazana v časopisju in strokovnih glasilih, so bila naslednja:

1. V prehodnem obdobju še ni mogoče sprostiti plačnih skladov, ker bi se zaradi omejenih blagovnih skladov porušilo načrtovano ravnovesje blagovnih in kupnih skladov. Zato bo v tem obdobju še vedno potreben nadzor plačnega sklada ter »zakonska meja« za razdeljevanje dobička in dela plač.

2. Državna oblast bo zagotovila osnovno (minimalno) plačo delavcem tistih podjetij, ki zaradi objektivnih razmer ne bodo dosegala planiranega dohodka ter delavcem, ki bodo ostali brez dela.

3. Novi plačni sistem bo urejen tako, da bo na podlagi enotnih meril in v odvisnosti od uspeha podjetja, delovnih mest in delovnih razmer, »vsakdo prejemal plačo po konkretnem delu, ki ga opravlja«. ⁸⁵ Plače naj bi bile različne v enem podjetju in med posameznimi podjetji, toda v skladu z gospodarskimi potrebami. Osnovne plače naj bi bile v višini »sedanjih« plač. Povečevale bi se lahko le z večjo produktivnostjo in varčevanjem, toda ne več kot za 300 do 500 din.

4. Plačni sklad delavcev in uslužbencev naj bi se razdelili na dva dela: na stalni (zajamčeni ali fiksni) del in spremenljivi (variabilni) del. Stalni del plače naj bi ustrezal predpisanemu minimumu izrabe produktivnosti, na podlagi katere bi pristojni gospodarski upravni organ določil podjetju stalni plačni sklad. Spremenljivi del plače naj bi pomenil »udeležbo zaposlenih na dobičku«, ki ga bo podjetje doseglo s povečano produktivnostjo in zmanjšanjem stroškov oziroma preseganjem predpisane izrabe odstotka produktivnosti. ⁸⁶

V teh načelih je Kidrič videl pglavitne značilnosti in prednosti novega plačnega sistema in močno propagandno sredstvo. S tem, da bo država prek gospodarskih upravnih organih predpisovala le osnovne kategorije delavcev in uslužbencev, osnovne plače za te kategorije in višino spremenljivega dela plač, bo še vedno ohranila vodilno vlogo na tem področju. Tako se bo zavarovala tudi življenjska raven delavcev v podjetjih, ki ne bodo mogla doseči niti 80 % planiranega plačnega sklada. Povečalo se bo prizadevanje delavcev za večjo proizvodnjo, hkrati pa obseg materialnih in denarnih sredstev, potrebnih

⁸² Cit. v op. 8.

⁸³ ACK ZKJ, XI 8-II/29, Zapisnik seje GS VFLRJ, 4. 5. 1951.

⁸⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond MLO Ljubljana, Zapisnik III. rednega zasedanja MLO glavnega mesta Ljubljana, 22. in 23. 5. 1951, fasc. 22.

⁸⁵ Cit. v op. 22, str. 12.

⁸⁶ Boris Kidrič, SD VII, str. 35. AS, fond GS VLRS, Zapisnik 31. seje GS VLRS, 4. 9. 1951.

za zadovoljitev posebnih in splošnih potreb. Gospodarska podjetja bodo dobila priložnost, da sama urejajo stvarne plačne odnose v mejah predpisanega plačnega sklada.⁸⁷

V razpravah o novem plačnem sistemu so se morali »dotakniti« tudi problema brezposelnosti, ker se plačni sklad ne bi več določal po številu zaposlenih, temveč po delovnem mestu, tj. po potrebni količini in strokovnosti dela. To naj bi pomenilo: če bo zaposlenih več, kot je predvideno ali potrebno, bo tudi plačni sklad bolj obremenjen. Kidrič je predvidel, da bo okoli 10 % »neproduktivnih« delavcev ostalo brez dela.⁸⁸

S 1. februarjem 1951 se je začel nov način obračunavanja plač uslužbencem v trgovskih podjetjih na drobno. Višina plače je postala odvisna od njihovega dela in uspeha poslovanja podjetja kot celote. V Sloveniji je 108 trgovskih podjetij, ki so februarja uvedla ta način, preseglo planirani blagovni promet za 22 %, zato so se njihove plače zvišale povprečno za 8 %. V začetku maja je bil ta način razširjen še na trgovino na debelo in trgovska podjetja s kmetijskimi pridelki.

Septembra je zvezna vlada objavila načrt osnovne uredbe o plačah delavcev in uslužbencev v gospodarstvu in predpisala, da smejo gospodarska podjetja od obračunanega tržnega dobička nameniti le 2 % za spremenljive plače in sklad za prosto razpolaganje podjetja ter da lahko znaša sklad spremenljivih plač največ 8 % stalnih plač.

Po novih predpisih so zvezni organi določili »realne količine« plačnega sklada za IV. četrtletje po vrstah dejavnosti in republikah in poslali navodila za njegovo razčlenitev republiškim glavnim upravam. Komisija za izdelavo in izvedbo plačnega sistema je objavila načrt splošnih navodil za izdelavo pravilnika o plačah v podjetjih. V obeh aktih je bilo poudarjeno, da mora biti plačni sklad »direktno pogojen s planiranim obsegom proizvodnje in uslug«, plače pa neposredno odvisne od delovnih rezultatov podjetij. Novost je bila zahteva, da se »diferenciacija v plačah potencira v večji meri kot doslej.«⁸⁹

Ker bi se z uvedbo diferenciranih plač zelo približali načelu »vsakomur po njegovem delu«, so do konca septembra o tem veliko razpravljali. »Gre za to,« je poročal Sergej Kraigher na 31. seji republiškega gospodarskega sveta, »da se v okviru razpoložljivih potrošnih fondov izvrši ponovna razdelitev teh fondov s tem, da se delavcem in nameščencem z večjo izobrazbo, kvalifikacijo, strokovno izobrazbo in priučenostjo glede na leta zaposlitve in podobno povečajo dohodki ter odpravijo tiste razlike in nepravilnosti, ki so doslej izvirale predvsem iz zagotovljene preskrbe, ki je (...) izenačila dohodke nekvalificiranih s kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi ter nameščenci in nameščenci s fakultetno izobrazbo.« Na tej seji so sklenili dotakratno razmerje med najnižjo in najvišjo plačo (bilo je 1 : 1,2) povečati za 10-krat; najnižja plača naj bi bila okoli 4000 din, najvišja pa okoli 40 000 din. Nadalje so sklenili razdeliti delavce v pet plačilnih kategorij (razredov), uslužbenca na sedem in 1. novembra preiti na nov plačni sistem v celoti.⁹⁰

⁸⁷ Cit. v op. 13.

⁸⁸ Cit. v op. 83.

⁸⁹ SP, št. 211, 8. 9. 1951, Načrt osnovne uredbe o plačah delavcev in uslužbencev v gospodarstvu.

⁹⁰ AS, fond GS VRLS, Zapisnik 31. seje GS VLRS, 4. 9. 1951.

Nov plačni sistem tudi 1. novembra ni začel veljati. Vzrokov, zaradi katerih so sklenili njegovo uvedbo preložiti v leto 1952, je bilo več: niso še bile določene ekonomske cene, na podlagi katerih bi lahko plače konkretno določili; predpisi o pokojninah, invalidninah in drugih socialnih dajatvah tudi še niso bili sprejeti. Milentije Popović je izjavil, da je glavni vzrok ta, da je potrebno »številne konkretne podrobnosti še nadalje proučevati, da bi začel nov sistem delovati brez motenj«. ⁹¹ Odločilni vzroki pa so najverjetneje bili sklepi konference v Beogradu, saj so na njej sklenili, da je potrebno spremeniti predlagane uredbe tako, da se zagotovi podjetjem »večje pravice in bolj proste roke« pri razdeljevanju plačnega sklada ter spremeni način nagrajevanja. Po poročilu Zorana Poliča so na konferenci »ostro kritizirali« dosedanje priprave na nov plačni sistem in sklenili, da se plače postavijo na novo osnovo. Plača naj bi bila enotna in spremenljiva, ne pa razdeljena na fiksni in variabilni del. Še nadalje pa naj bi država zagotavljala določen odstotek plače, ki naj bi se imenoval konstantni del in bil odvisen od kvalifikacije. Še posebej so poudarili, da mora biti delitev plač stvar delovnih kolektivov. ⁹²

Posledica teh sklepov so bile spremembe, o katerih je na decembrskem zasedanju zvezne skupščine govoril Milentije Popović. Plačni sklad ali kolektivni zaslužek naj bi delili po tarifnem pravilniku za vsakega posameznega delavca. Odpravilo se bo razlikovanje med stalnim in spremenljivim delom plače, zato bo vsa plača spremenljiva. Še naprej pa bodo državni organi predpisovali plačni sklad in pogoje, pod katerimi se oblikujejo. Po besedah Milentija Popoviča so bile te spremembe že take narave, da lahko namesto »najemnine« govorimo o novi družbenoekonomski kategoriji — zaslužku delovnega kolektiva. ⁹³

Razprave o novih ekonomskih cenah so se začele v začetku leta 1951. Izhodišče za razprave je bilo splošno načelo, da je tudi v novem gospodarskem sistemu potrebno »držati cene v rokah in omejiti možnost popolnoma svobodnega formiranja«, ⁹⁴ in prizadevanje, da se »visoko akumulira surovinska, ekstraktivna industrija in industrija polizdelkov, da se tu pobira visok dopolnilni do-prinos, da pa se predelovalni industriji prepusti ustvarjanje še manjše akumulacije«. ⁹⁵ Poleg tega je Kidrič menil, da je najbolj enostavno, če se ekonomske cene določijo za surovine in polizdelka v bazični industriji, ker je teh mnogo manj kot v predelovalni industriji. ⁹⁶ Ekonomske cene naj bi državni organi predpisovali za 400 bazičnih surovin in deficitarnih polizdelkov, le izjemoma pa tudi za končne proizvode. Na podlagi teh cen naj bi se oblikovale cene končnih izdelkov v proizvodnji, s čimer bi se težišče pri oblikovanju osnovnih cen preneslo iz trgovine v proizvodnjo.

Od sistema ekonomskih cen so pričakovali, da bodo »postale instrument za zajemanje največjega dela akumulacije«, zmanjšale izgube podjetij, nesorazmerja med cenami posameznih panog, olajšale izenačevanje notranjih in zuna-

⁹¹ SP, št. 248, 21. 10. 1951, Izjava ministra Milentije Popoviča o ukrepih za stabilizacijo našega gospodarstva.

⁹² AS, fond GS VLRS, Zapisnik 13. seje GS VLRS, 22. 10. 1951.

⁹³ SP, št. 304, 30. 12. 1951, Govor ministra Milentije Popoviča na II. izrednem zasedanju Ljudske skupščine FLRJ.

⁹⁴ Cit. v op. 22.

⁹⁵ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 36. seje GS VLRS, 9. 1. 1952.

⁹⁶ Prav tam.

njih cen, zagotovile prednost bazični industriji ter prisilile podjetja, da bodo v večji meri uporabljala domače surovine in polizdelke.⁹⁷

Predlog ekonomskih cen, ki je temeljil na primerjavi cen, ki so v Jugoslaviji veljale leta 1938, in cen, ki so leta 1951 veljale na svetovnem trgu, so najprej obravnavali zvezni organi. Ko so jih obravnavala tudi podjetja, so konec leta izšli predpisi o osnovnih cenah za surovine in polizdelke, ki naj bi začeli veljati 1. januarja 1952.⁹⁸

Zvezna ljudska skupščina je na drugem izrednem zasedanju sprejela zakon o proračunih in temeljni zakon o družbenih prispevkih in davkih. Zakon o plačnem sistemu je bil še v »obdelavi«, izhodišča za njegovo oblikovanje pa so že sprejeli.

V zveznem gospodarskem svetu in posebnih strokovnih komisijah so že v drugi polovici leta 1950 začeli razpravljati o **novem načinu planiranja**. Pri oblikovanju njegovega splošnega koncepta so izhajali iz kritične ocene centralističnega planskega sistema, razvoja in uveljavljanja delavskega samoupravljanja ter Marxove razlage planiranja, »da se s planom ne diktira, kjer se avtomatizem ne preprečuje, ampak se usklajujejo disproporcije«.⁹⁹ Že v uvodnih razpravah so sklenili odpraviti administrativno določanje »vseh mogočih posameznosti« in z državnim planom opredeliti samo tista temeljna gospodarska gibanja, ki zagotavljajo državnim organom usmerjanje gospodarskega razvoja in preprečevanje nastajanja nesorazmerij v gospodarski strukturi. Da bi osnovne gospodarske enote dobile večjo samostojnost in gospodarske okvire, v katerih bi se svobodneje razvijale, so jim sklenili delovanje ekonomskih zakonov.¹⁰⁰ Sklenili so preseči birokratski način izdelave in sprejemanja planov ter »dati besedo tudi proizvajalcem«. Ustanovili naj bi neke vrste gospodarskih »predparlamentov, ki bi plan prej temeljito preučili, tako da bo generalna linija od zgoraj ter predlog splošne linije in planiranja od spodaj«.¹⁰¹ V uvodnih razpravah so obravnavali tudi vprašanje prehoda na nov planski sistem. Nato pa so začeli snovati njegov metodološki in normativni ustroj.

Novi planski sistem naj bi uvajali polagoma. Tam, kjer »občutimo težje pomanjkanje, bodo šli planski proporcije v bolj detajlne črte, kjer bo manjše pomanjkanje pa v manjši meri«.¹⁰² Na vprašanje, ali ne bo prehod na planiranje samo temeljnih procesov (proporcev) gospodarskega razvoja pomenil »korak nazaj«, je Kidrič odgovarjal, da planiranje proporcev na podlagi družbene lastnine proizvodnih sredstev in ob obvladovanju elementarnega delovanja ekonomskih zakonov, pomeni skok iz kapitalističnega načina proizvodnje v novo, v bistvu socialistično stanje.¹⁰³ Na vprašanje, ali takšen način planiranja že

⁹⁷ Boris Kidrič, SD VII, str. 42 in 56. ACK ZKJ, XI 8-II/30, Zapisnik seje GS VFLRJ, 5. 5. 1951. AS, fond GS VLRS, Zapisnik 34. seje GS VLRS, 8. 12. 1951. SP, št. 288, 11. 12. 1951, Pred uvedbo ekonomskih cen za surovine in polizdelke; isti, št. 302, 28. 12. 1951, Ob uvedbi ekonomskih cen, Cit. v op. 9, 20.

⁹⁸ UL FLRJ, št. 57, 26. 12. 1951, Odločba o osnovnih cenah za surovine in polizdelke; isti, Odločba o formiranju prodajne cene za surovine in polizdelke.

⁹⁹ Cit. v op. 5.

¹⁰⁰ LP, št. 60, 11. 3. 1951, Veliko volilno zborovanje v Ljubljani. Cit. v op. 5, 6, 9, 13, 22, 45, 79.

¹⁰¹ Cit. v op. 79.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Cit. v op. 45.

pomeni odpravo direktivnega planiranja ali celo planiranja nasploh, je odgovarjal, da se direktivnosti še ni mogoče odreči, ker za to še niso dozorele razmere, kar pa ne bi smelo pomeniti, da se ne bi mogli odreči vsemu tistemu, kar je na področju planiranja postalo odveč.¹⁰⁴ Poglavitna misel Kidričeve teorije planiranja je bila, da mora tudi v socialističnem planiranju direktivno planiranje veljati kot zakon povsod tam, kjer »nas zaostrenost proizvodjalnih sil sili k temu, da preprečimo, da bi se razvijalo nekaj, kar ni v skladu z razvojem socializma in s tehnično materialno osnovo, kakršno zahteva razvoj socializma«¹⁰⁵ in da »bomo le tako lahko dosegli določen razvoj, katerega smo po sebi delovanje ekonomskih zakonov ne bi dalo«.¹⁰⁶ Povsod tam, kjer pa bi svobodno delovanje ekonomskih zakonov in pobuda proizvajalcev dala pozitivne rezultate, pa ni videl razlogov za direktivno planiranje.

Ko so razpravljali o vlogi in vsebini družbenih planov, so poudarjali, da je njihova poglavitna naloga zagotoviti načrtovano smer gospodarskega in družbenega razvoja države ter povezati podjetja v »trdno« gospodarsko celoto. Pripravili naj bi jih državni organi, veljati pa bi začeli šele takrat, ko bi jih obravnavale in sprejele ljudske skupščine kot najvišja predstavniška telesa. Tako bi se planiranje, kot izraz ekonomske moči razdelilo na dva dela, kar je bilo v skladu z razvojem političnega sistema socialistične demokracije. Osnovno planiranje ekonomskega razvoja in trga naj bi vodili državni organi. Podjetja pa bi na podlagi temeljnih proporcov sama planirala svojo proizvodnjo in sama stopala na trg.

Proporci produkcije in razdeljevanja so pomenili bistveno spremembo v metodologiji planiranja in poglavitno vsebino novih planov. Kidrič se je zavedal, da bo učinkovitost novega planskega sistema odvisna ne le od pravilne določitve proporcov, temveč tudi od »pravilnega razumevanja njihovega bistva«, zato se je z njimi tudi največ ukvarjal.

Proporci naj bi bili »centralistični« za vso državo. Izražali in zagotavljali naj bi »generalno« smer razvoja, tj. industrializacijo države ter obvladovali zakon vrednosti. Najpomembnejši so bili temeljni (splošni, osnovni ali izhodni) proporci, ki jih je imenoval »tiste direktivno določene materialne in denarne ključne kvote materialnih dobrin, ki glede na trenutno strukturo dane ekonomike izražajo in v celoti zagotavljajo generalno linijo plana za vsa področja gospodarskega in družbenega razvoja«¹⁰⁷ Temeljni so bili trije proporci: obvezni minimum izkoriščanja produktivnosti, temeljna investicijska graditev ter povprečna stopnja akumulacije in družbenih skladov.

Prvi proporc je določal, da morajo podjetja proizvesti vsaj toliko, kolikor je bilo za normalno gospodarsko delovanje nujno potrebno. Naloga tega proporca je bila zagotovitev sorazmerja med proizvodnjo in menjavo. Zato po Kidričevi razlagi ni bilo nujno, da bodo obvezni minimumi v vseh panogah in republikah enaki, ampak bo odločilno, da bodo usklajeni glede produkcije in reprodukcije ter da bo celotni obvezni minimum, skupaj z načrtovanim uvozom, temeljil na dejanski materialni bilanci. Ta proporc ni predvideval vrste niti

¹⁰⁴ ACK ZKS, fond Borisa Kidriča, Govor na seminarju za sekretarje in organizacijske sekretarje okrajnih in mestnih komitejev KPS, 7. 7. 1952.

¹⁰⁵ Cit. v op. 45.

¹⁰⁶ Cit. v op. 6.

¹⁰⁷ Boris Kidrič, SD VI, str. 164.

količine posameznih proizvodov, temveč je to prepuščal samostojnim planom gospodarskih organizacij in delovanju ekonomskih zakonov.

Ob tem proporcju je Kidrič razvil teorijo planskih krogov.¹⁰⁸ Po njegovi oceni so dotedanji temeljni plani sestavljali samo en planski krog. Tak način planiranja je sicer omogočil koncentracijo materialnih in denarnih sredstev, toda kot »ekstremni krog« produkcije in razdeljevanja, ki je obsegal »vse možnosti skrajno napetih planov«, je povzročal, da so se vsi problemi ali težave na kateremkoli področju pokazali na vsem gospodarstvu. Nov način planiranja naj bi potekal v notranjem in zunanjih krogih. Notranji ali minimalni krog naj bi bil »uraden in zakonit plan«. Njegova naloga naj bi bila, da zagotovi, razen v primeru naravnih nezgod, »stvarno materialno bilanco in s tem normalni proporcionalni potek gospodarskega dogajanja«. Najprej je Kidrič načrtoval en sam zunanji krog, v katerega bi spadalo vse, kar ne bi bilo obseženo v notranjem krogu. Planiranje in razvoj v tem krogu, ki ni bil prioriteten, naj bi bilo odvisno od razpoložljivih sredstev. Nato pa je predvidel zunanje ali neobvezne kroge, ki jih »gospodarske organizacije in gospodarska združenja dosežejo s svojim prizadevanjem, da bi čim bolj izkoristila produkcijske in komercialne možnosti, ki pa so vse zunaj nevarnosti, da bi pripeljalo do gospodarskih disproporcionalnosti, ker jih na eni strani korigira zakon ponudbe in povpraševanja, na drugi strani pa država razpolaga z rezervami denarnih fondov, tj. z močnimi sredstvi za ustvarjanje svojih materialnih rezerv za njihovo plansko razporejanje in dopolnjevanje.«¹⁰⁹

Proporc osnovne investicijske graditve naj bi določal smer nadaljnjega razvoja proizvodnih sil v državi. Ker »izkušnja kaže, da se lahko ta smer v zadostni meri določi s planiranjem ključnih objektov«,¹¹⁰ naj bi vseboval samo graditev ključnih objektov. Ostala graditev naj bi bila prepuščena gospodarskim organizacijam, konkretnim razmeram in potrebam »na terenu«.

Prvi in drugi proporc sta pomenila »trdno in konkretno« obveznost gospodarskih organizacij in združenj. Zagotavljala sta družbeno organizacijo proizvodnje, smer in obseg nadaljnjega razvoja.

Osrednje mesto pri uporabi novega načina planiranja osnovnih proporcev, reguliranja trga, razdeljevanja dohodkov in presežkov dela je imela stopnja akumulacije in družbenih skladov, zato so jo imenovali ekonomskopolitično jedro družbenih planov. Kidrič je v svojih razpravah ugotavljal, da je za socialistično državo bistveno, da trdno določa odnos med potrebnim in presežnim delom ter namensko uporabo presežnega dela, da bi lahko »vrnila« nekatere naloge, ki jih družba »spontano ne bi prevzela niti bi jih v taki meri in s tako smerjo uredil trg«. ¹¹¹ Poudarjal je, da je potrebno z zakonom in posebnim instrumentom zagotoviti, da se prek avtomatičnega obračuna v banki »prisvoji« presežek dela, ki nastaja v visoko produktivnih industrijskih panogah, ter ga »preliti« v tiste panoge, ki jih zaradi določenih gospodarskih ciljev »hočemo«

¹⁰⁸ Boris Kidrič, SD VII, str. 61. ACK ZKJ, XI 8-II/36, Zapisnik seje GS VFLRJ, 17. 5. 1951. Cit. v op. 20.

¹⁰⁹ Boris Kidrič, SD VII, str. 61.

¹¹⁰ Prav tam, str. 62.

¹¹¹ ACK ZKS, fond Borisa Kidriča, O novih gospodarskih ukrepih, 23. 6. 1952; isti, O perspektivi novega družbeno ekonomskega razvoja, 7. 7. 1952.

pospeševati in v tiste z nizko produktivnostjo.¹¹² Če tega ne bi zagotovili, bi se ta presežek pretvarjal v industrijsko porabo ali celo v zasebne roke, kar ne bi pomenilo nič drugega kot kapitalistično »izvojevanje« novega gospodarskega sistema.¹¹³ Stopnja mu je bila poglavitni instrument, po katerem bi se določal odnos med potrebnim in presežnim delom, »zajemalo« presežno delo in odrejala njegova namenska uporaba. To naj bi bila njena poglavitna funkcija in tako so jo največkrat tudi pojmovali, definirali in izračunavali.

Stopnja naj bi v svoji poglavitni funkciji delovala v treh oblikah:

1. Kot najpomembnejši planski proporec naj bi predvsem po politiki cen, zagotovila zadostna sredstva za kapitalno graditev, družbene sklade in sklade podjetij. Skladno z obsegom proizvodnje naj bi ohranjela določeno raven cen in preprečevala stihijo na trgu. Določala naj bi še tako višino porabnega sklada, da bi nastalo ravnovesje blagovnih in kupnih skladov.

2. Usmerjala naj bi gospodarsko delovanje podjetij.

3. Rabila naj bi kot sredstvo za obračun med podjetji in skupnostjo. Banke naj bi kot zastopnik skupnosti delile dohodek podjetja na plačni sklad, akumulacijo in družbene sklade.

Stopnja je bila načrtovana kot povprečna stopnja za vso državo, za republike, gospodarska področja in industrijske panoge. Kidrič je povprečje kot družbeno mero utemeljeval s tem, da »plan lahko dela samo s povprečjem, ker bi bil drugače birokratski plan in šel v podrobnosti«.¹¹⁴ Da je sistem stopenj izhajal iz povprečja kot družbene mere, je pomenilo, da je temeljil na povprečni produktivnosti in na povprečni organski sestavi skladov in da je bilo merilo za ugotavljanje obvezne akumulacije, ki jo mora ustvariti vsako podjetje. Prvotno so izhajali iz tega, da se mora povprečna stopnja določiti za vsako proizvodno panogo. Po tako določeni stopnji (na dosežen dohodek) naj bi potem določili akumulacijo, ki bi se odstotkovno razdelila po določenih družbenega plana. Na ta način naj bi se s centralnim izračunom v družbenem planu in na podlagi osnovnih proporcev določilo za vsako podjetje obveznosti, ki bi bile enake za vsa podjetja znotraj iste panoge. S tem bi si skupnost zagotovila potrebno akumulacijo, podjetje pa imelo določeno obvezo. Tako bi preprečili nepotrebno vmešavanje državnih organov v poslovanje podjetij, zagotovljena naj bi bila evidenca in nadzor. Pričakovali so tudi, da bi tako določena povprečna stopnja omogočila tekmovanje med podjetji, in to tako, da bi se zaostala trudila dohiteti razvita, ta pa bi imela spodbudo za še hitrejši razvoj.

Vprašanje je, zakaj se je stopnja določala prav v razmerju do plačnega sklada. Kidrič je profitno stopnjo že od vsega začetka imel za tipično kapitalistično kategorijo. Drugo možnost, stopnjo čistega dohodka na enoto produkcijskih stroškov, je Kidrič zagovarjal v razpravi Teze o ekonomiki prehodne dobe v naši državi, kar tudi ni obveljalo. Na koncu je bila sprejeta tretja možnost: stopnja čistega dohodka na plačni sklad podjetja kot »najprimernejši pokazatelj rentabilnosti, hkrati pa kot avtomatičen razdelilec dohodka na sklad plač, investicije in družbene sklade«.¹¹⁵ Glavni vzrok, da so sprejeli to obliko,

¹¹² Cit. v op. 8.

¹¹³ ACK ZKS, fond Borisa Kidriča, O perspektivi novega družbeno ekonomskega razvoja, 7. 7. 1952.

¹¹⁴ Cit. v op. 8.

¹¹⁵ Cit. v op. 19, str. 137—185.

je bil najbrž v tem, ker je bil plačni sklad edini zanesljivi element v ceni proizvoda. Stvarne ocene osnovnih sredstev še ni bilo, zato tudi ni bilo mogoče realno izračunati rentabilnosti podjetja na podlagi vseh proizvodnih dejavnikov.

Ostale proporce je Kidrič ocenil kot »funkcionalne derivate« treh temeljnih proporcev, ki so bili določeni zaradi tega, ker je »notranja struktura naše ekonomike oziroma naših materialnih produkcijskih sil še vedno tako disproportionalna, da je treba po državni planski poti določati posamezne proporce, ki bi jih drugače ob harmoničnejši in razvitejši strukturi naše ekonomike dosegali z enostavnimi državnimi predpisi oziroma celo avtomatično«. ¹¹⁶ Izmed teh mu je bil pomemben proporc plačnega sklada, ker je bil povezan s prvim proporcem, potreben pa tudi bankam, da bi lahko na podlagi čistega dobička podjetjem izračunavale in izplačevale dejansko doseženi plačni sklad. Prav tako pa proporc povprečne stopnje na presežek proizvodov v obliki doprinosa ali davka naj bi se vplačeval v proračun po posameznih gospodarskih dejavnostih, — ker je določal, s katerim delom presežka dela upravlja družba v celoti in kateri del ostane delovnim kolektivom.

V začetku junija je zvezni gospodarski svet obravnaval načrt zakona o planskem upravljanju narodnega gospodarstva, ¹¹⁷ ki je bil v obliki zakonskega osnutka konec avgusta dan v javno razpravo. Osnutek je ločil dve vrsti (kategoriji) planov: družbene plane ter samostojne plane gospodarskih organizacij in združenj. Družbeni plani, tj. plan FLRJ, plani republik, okrajev, mest in krajev so bili lahko letni ali večletni, sprejeti pa so jih morali pristojni predstavniški organi. Njihova temeljna naloga, opisana v 2. členu, je bila, da »skozi« plan osnovnih proporcev »predpisujejo« smer razvoja materialnih proizvodjalnih sil in »vršijo« temeljno razdelitev narodnega dohodka za porabni sklad, kapitalno graditev in za druge splošne potrebe družbene skupnosti. Osrednjo vlogo je imel družbeni plan FLRJ, katerega temeljni proporcji so veljali za vso državo. Po določitih 18. člena so republike sicer imele pravico za svoje področje spreminjati skoraj vse osnovne proporce družbenega plana FLRJ, toda pod pogojem, da s tem »ne rušijo z družbenim planom FLRJ zahtevane celotne proporcionalnosti in enotnosti, vključno graditve in drugih enotnih družbenih potreb oziroma nalog narodnega gospodarstva«. V tem je Kidrič videl »močan element socialistične decentralizacije ter višek federalnih pravic, ki na dosednji stopnji organizacije pripadajo republikam«. ¹¹⁸

Temeljna naloga samostojnih planov gospodarskih organizacij in združenj, opisana v 2. in 6. členu, je bila, da v okviru temeljnih proporcev družbenih planov »določajo« njihovo organizirano in racionalno poslovanje in jim omogočijo samostojno planiranje. S tem je samostojno planiranje postalo pravica gospodarskih organizacij in združenj, ki je bila omejena z obveznostmi iz družbenih planov in splošnimi zakonskimi predpisi o poslovanju gospodarskih organizacij.

Konec decembra je zvezna skupščina na drugem izrednem zasedanju sprejela zakon o planskem vodstvu narodnega gospodarstva, ki se, razen v nekaterih popravkih, ni razlikoval od zakonskega osnutka.

¹¹⁶ Boris Kidrič, SD VII, str. 64.

¹¹⁷ ACK ZKJ, XI 8-II/44, Zapisnik seje GS VFLRJ, 8. 6. 1951.

¹¹⁸ Boris Kidrič, SD VII, str. 67.

Politika ključne kapitalne graditve v letu 1951

Boris Kidrič je bil eden glavnih zagovornikov politike ključne kapitalne graditve in odločitve, da se v letih 1951 in 1952 državno planiranje in financiranje omeji samo na ključne objekte te graditve. To pa po njegovih načrtih ne bi smelo že avtomatično pomeniti prepovedi ali omejevanja zunajplanske graditve, ali da se bo vsa planska graditev financirala le iz državnega proračuna. Zato je razlagal, da bo država v prihodnje odredila le skelet te izgradnje,¹¹⁹ ker si ključne graditve drugače ne moremo zamisliti,¹²⁰ ostala graditev pa se bo pustila spodbudi delavskih svetov in prostemu trgu.¹²¹ V direktivnem planu naj bi ostalo 70 % graditve, za kar bi se zagotovila proračunska sredstva.¹²² Preostalo graditev bodo kot investitorji prevzela podjetja, ki bodo sredstva imela, ali jih bodo lahko dosegla, lahko pa jih bodo dobila na kredit in zato plačevala obresti. Planska in zunajplanska graditev bi se lahko »sproščala« le v mejah predvidenih sredstev. Leta 1951 naj bi od 34,5 milijarde din, ki so bile predvidene za investicije, 14,5 milijarde bilo v »prosti prodaji«, 20 milijard pa bi državni proračun zagotovil za potrebe ključne kapitalne graditve.

Kidrič je načrtoval, da bi glavnim direkcijam ostal del akumulacije (direkcijska akumulacija), s katero bi se lahko financirala »samo tista ključna graditev, ki se nanaša na razširitev podjetja, ne pa za novo graditev«.¹²³ Glede investicij, ki se financirajo prek proračuna, je predvidel, da se bodo »obremeni- nile« z obrestmi (amortizacijske obresti), kar bi bila »stimulacija, da se državni denar ne bi trošil nerentabilno«.¹²⁴

Večji del načrtovanih sprememb v letu 1951 ni bilo izvedenih. Investicijska politika je ostala trdno v rokah centralne administracije. Njeni organi so poskrbeli, da so zvezni in republiški proračuni največji del investicij namenili objektom, ki so bili uvrščeni v Naslovni seznam ključnih objektov. V njem je bil za vsako predviden ključni objekt določen znesek investicij, obseg gradbenih del ter investitor. Februarja 1951 je bilo v seznamu 95 ključnih objektov, marca 109, aprila pa že 110.¹²⁵ Na podlagi tega seznama so izdali predpise o poteku

¹¹⁹ Cit. v op. 8.

¹²⁰ Cit. v op. 20.

¹²¹ Cit. v op. 8.

¹²² Boris Kidrič, SD VI, str. 495.

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ Prav tam, str. 565.

¹²⁵ V seznamu osnovnih investicijskih objektov v FLRJ za leto 1951 je bilo navedeno število in mesta, v katerih bodo gradili naslednje ključne objekte: 11 hidroelektrarn (Zvornik, Vlasina, Jablanica, Jajce, Vinodol, Vuzenica, Mavrovo, Medvode, Moste, Raška, Zeta), 4 termoelektrarne (Kostolac, Zenica, Konjščica, Kosovo), 8 železarn (Sisak, Zenica, Jesenice, Guštanj, Štore, Smederevo, Vareš, Nikšič), 2 koksarni (Zenica, Lukovac), 12 premogovnikov (Banovići, Kolubara, Kostolac, Sanjsko-resevski bazen, Aleksinac, Zenica, Breza, Kakanj, Kreka, Zagorje, Velenje, Raša), 7 objektov za proizvodnjo ali predelavo nafte (Lendava, Rijeka, Sisak, Kutina, Šumečani, Kraljevac, Brod), 3 objekti za pridobivanje in predelavo aluminija (Strnišče, Lozovac, Šibenik), 3 objekti za pridobivanje in predelavo bakra (Bor, Majdanpek, Sevojno), 5 objektov za pridobivanje in predelavo svinca in cinka (Trepča, Rudnik, Novo Brdo, Lece, Plevlje), 2 objekta za proizvodnjo redkih kovin (Šibenik, Železnik), 6 objektov za proizvodnjo azbesta in drugega negorljivega materiala (Bosansko Petrovo selo, Bogoslovac, Stragari, Arandjelovac, Smederevo, Goleš), objekt za proizvodnjo elektro-porcelana (Arandjelovac), 11 objektov strojogradnje (Smederevska Palanka, Slavonski

graditve ali dograditve ključnih objektov, način financiranja in plačevanja investicij. Za objekte, ki niso bili uvrščeni v seznam, je predpis iz februarja 1951 določal, da morajo na njih prenehati z delom v desetih dneh.¹²⁶

Različne cene gradbenega materiala ter delno sprostitev njegove prodaje je bila naslednja značilnost nove investicijske politike. »Objekti kapitalne izgradnje se bodo gradili po nižjih cenah, zato bo zanje zagotovljen gradbeni material s 84-odstotnim popustom, preostali gradbeni material pa bo v prosti prodaji po visokih cenah,« je razložil Kidrič.¹²⁷

V letu 1951 so se povečale plače delavcem na ključnih objektih, s čimer so »privabili večje število delovne sile.«¹²⁸ Zelo »energično« se je izvajalo načelo, da »industrija ne daje kmetijstvu investicij, ki jih v enem letu ne more vrniti« in da kmetijstvo svoje investicije pokriva s svojimi tržnimi presežki.¹²⁹

Republiški gospodarski sveti in štabi za investicijsko graditev so, posebno v drugi polovici leta, vztrajno pošiljali zahteve za vključitev novih objektov v naslovni seznam, ki sta jih zvezni gospodarski svet in svet za industrijo in gradbeništvo večinoma zavrnila. Možnost, da bi republike neposredno vplivale na kapitalno graditev, so bile leta 1951 še vedno majhne, posebno če niso imele svojih sredstev.

Operativni štab za investicijsko graditev LRS je konec leta 1950 izdelal predlog zvezne in republiške ključne graditve za leto 1951.¹³⁰ V prvem je bilo 12, v drugem pa 67 industrijskih in elektroenergetskih objektov kapitalne graditve. V planu investicijske graditve v Sloveniji za leto 1951, ki ga je na četrtem izrednem zasedanju LS LRS predstavil Janko Smole, je bilo število objektov že bistveno manjše.¹³¹ Skoraj polovico vseh investicij (42 0/0) naj bi namenili kapitalnim objektom državnega pomena, tj. za železarne Jesenice, Štore in Ravne, Nafto Lendava, TGA Kidričevo, hidroelektrane Moste, Medvode, Vuzenica ter rudnike Velenje, Zagorje in Krmelj. Ostala sredstva pa naj bi bila namenjena tistim industrijskim objektom, katerih proizvodi so bili »bistvenega pomena v borbi za zmanjšanje uvoza« ali za potrebe široke porabe. Navedel je naslednje: Tovarno organskih barvil v Celju, Belinko, Titan, Tovarno

Brod, Rakovica, Zemun, Svetozarevo, Priboj, Zagreb, Maribor, Kruševac, Železnik), 5 objektov za proizvodnjo elektromateriala ali radijskih aparatov (Zagreb, Ljubljana, Niš, Foča, Trebinje), 2 objekta za proizvodnjo stekla (Paračin, Skopje), 2 objekta za predelavo lesa (Blažuj, Foča), 3 objekti za proizvodnjo keramike (Pojatno, Mladenovac, Titov Veles), 3 objekti za proizvodnjo papirja (Prijedor, Doboj, Krško), 4 predilnice bombaža (Štip, Priština, Sinj, Mostar), 3 predilnice volne (Tetovo, Sanica, Zadar), 4 objekti kemične industrije (Goražde, Lukovac, Šabac, Split), 8 objektov za proizvodnjo cementa (Kakanj, Novi Popovac, Skopje, Anhovo, Split). AJ, fond sveta za industrijo in gradbeništvo vlade FLRJ, Seznam osnovnih investicijskih objektov, 30. 3. 1951.

¹²⁶ UL FLRJ, št. 9/109, 21. 2. 1951, Odločba o ureditvi plačila gradbenih del, izvršenih v letu 1950 na objektih, ki niso obseženi v naslovnih seznamih za leto 1951/52.

¹²⁷ Cit. v op. 9.

¹²⁸ AS, fond Republiškega sveta zveze sindikatov Slovenije (v nadaljevanju: fond RS ZSS), Poročilo glavne direkcije gradbenih podjetij LRS, 3. 10. 1951, fasc. 282.

¹²⁹ Boris Kidrič, SD VI, str. 541.

¹³⁰ AS, fond Planske komisije LRS, Plan zvezne in republiške kapitalne izgradnje za leto 1951, 16. 12. 1950.

¹³¹ Cit. v op. 34, str. 31–32.

gradbenih polizdelkov v Ljubljani, Tovarno roto papirja v Krškem, Tovarno keramičnih izdelkov v Libojah, steklarni v Hrastniku in Rogaški Slatini, Tovarno kovanega orodja v Zrečah, tovarni usnja na Vrhniki in v Kamniku, Lek, Telekomunikacije in Tovarno pohištva v Novi Gorici.

Svet za industrijo in gradbeništvo vlade FLRJ je v seznam ključnih objektov vključil samo naslednje: rudnika Zagorje in Velenje, Nafto Lendava, TGA Kidričevo, HE Moste, Medvode in Vuzenica, železarne Jesenice, Štore in Ravne, Metalno, TAM, Lito stroj, Tovarno roto papirja Krško, Tovarno cementa Anhovo, šest transformatorskih postaja in štiri daljnovode.¹³² Štab za investicijsko izgradnjo LRS je ta seznam razširil in ga konec maja poslal v potrditev zveznemu štabu.¹³³ Poleg tistih objektov, ki jih je potrdil svet za industrijo in gradbeništvo zvezne vlade, je v seznam vnesel še: HE Mariborski otok, Belt, Belinko, Elmo, Tovarno kovanega orodja Zreče, Tovarno organskih barvil Celje, Tovarno gradbenih polizdelkov Ljubljana, Inštitut za elektrogospodarstvo in Inštitut za kemijo v Ljubljani. Kot je videti iz seznama, ni republiški štab s tem presegel zneska investicij, temveč ga je zaradi večjega števila objektov le drugače razdelil. Morebitna manjkajoča sredstva pa so nameravali dobiti s prerazporeditvijo republiškega proračuna. Tako je bil precejšen del sredstev, ki so bila namenjena svetu za zdravstvo, prerazporejen za zgraditev Balinke in Belta.¹³⁴

Na največjih gradbiščih v Sloveniji so morala gradbena podjetja premagovati podobne ovire, kot tista v drugih republikah. V prvih mesecih je delo zastajalo zaradi prepočasne izdelave gradbenih načrtov. Mehanizacije je primanjkovalo, obstoječa je bila zastarela in izrabljena. Domača oprema je bila slabše kvalitete, poleg tega pa so proizvajalci iz drugih republik zamujali pri dobavi. Gradbenega materiala za ključne objekte ni primanjkovalo, zato pa se je sredi leta zaradi njegove proste prodaje ustavila gradnja Nove Gorice. Velik problem je bilo pomanjkanje delovne sile. Konec marca je bilo na gradbišču Vuzenica le 44 % potrebnih delavcev, v Medvodah 53 %, Mostah 47 %, na Jesenicah 43 %, Ravnah 51 % in v Štorah 55 %. Do začetka maja je bilo na teh najpomembnejših objektih v Sloveniji le 55 % potrebnih delavcev. Medtem ko je bilo leta 1949 povprečno na mesec 10 409 delavcev zaposlenih na ključnih objektih, leta 1950 7602, jih je bilo v prvih osmih mesecih leta 1951 le še 5662.¹³⁵ Do oktobra se položaj ni izboljšal. Kljub težavam pa so slovenski gradbinci do sredine novembra uresničili gradbeni plan na objektih ključne graditve in tako izpolnili obljubo, da bodo na vseh gradbiščih končali gradbena dela do dneva republike. Največja gradbišča v tem letu so bila v Velenju, Štorah, na Ravnah in Jesenicah ter v Vuzenici, Mostah, Medvodah, Krškem in Šoštanj, kjer so gradili nove objekte.

Na podlagi dostopnega gradiva še ni mogoče ugotoviti, koliko sredstev je bilo leta 1951 namenjenih za objekte ključne kapitalne graditve v Sloveniji niti kolikšna sredstva je prispeval državni in kolikšna so se zbrala v republiki. Če sprejmemo statistične izračune, ki pa so bili napravljeni v kasnejših letih

¹³² AJ, fond Sveta za industrijo in gradbeništvo FLRJ, Seznam osnovnih investicijskih objektov FLRJ, 30. 3. 1951.

¹³³ Prav tam, Seznam ključnih objektov v letu 1951, 28. 5. 1951.

¹³⁴ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 25. seje GS VLRS, 19. 5. 1951.

¹³⁵ AS, fond RS ZSS, Poročilo glavne direkcije gradbenih podjetij LRS, 28. 8. 1951, fasc. 282.

in z drugačno metodologijo, so vse investicije v tem letu v Sloveniji znašale 10 do 11 milijard din. Od tega je bilo osem milijard vloženi v objekte kapitalne graditve, od te vsote pa več kot polovico v proizvodnjo in razdeljevanje električne energije in črne metalurgije.¹³⁶

Leta 1951 so se v slovenskem gospodarstvu že pokazale pozitivne in negativne posledice politike ključne kapitalne graditve. Povečala se je proizvodnja elektrogospodarstva, nafte, metalurgije, kovinske in elektroindustrije, zmanjšala pa se je proizvodnja v ostalih industrijskih panogah in gospodarskih dejavnostih. Najbolj je prizadelo predelovalno industrijsko — predvsem tekstilno, papirno in usnjarsko, ki so predstavljale precejšen del slovenske in jugoslovanske industrije. Slovensko predelovalno industrijo je najbolj prizadelo zmanjšanje uvoza surovin in spremenjeni način njihove razdelitve. Na seji republiškega gospodarskega sveta so zaradi tega ugotovili, da bo tekstilna industrija dosegla 90,5 %, usnjarska 88 %, kovinska 93 % in kemična 81 % predvidenega letnega plana.¹³⁷ Še slabše je kazalo predelovalni industriji za leto 1952. Proizvodnja naj bi se zmanjšala v tekstilni, kovinski, lesni, kemični in živilski industriji ter premogovništvu. Zato naj bi se v tem letu zelo povečala v metalurških podjetjih in strojogradnji.

Druga negativna posledica je bila zmanjšanje števila zaposlenih. V Sloveniji je bilo leta 1950 127 783 zaposlenih, leta 1951 pa 118 362 ali za 9421 manj.¹³⁸ Najbolj je prizadelo tekstilno industrijo, ki je imela konec leta 1951 2000 delavk »preveč«,¹³⁹ zato so predvidevali, da bodo v naslednjem letu tkalnice delale le v eni izmeni.

Tretja negativna posledica pa je bila zmanjšanje fizičnega obsega industrijske proizvodnje.

Kljub prioriteti, ki sta jo imela ključna kapitalna graditev in vojaške potrebe, za katere so »morali prispevati mnogo več kot doslej«,¹⁴⁰ ter težavam, ki so nastale zaradi negativne plačilne bilance, so leta 1951 začeli z ekonomskimi ukrepi in upravno organizacijskimi spremembami, ki so nakazovale nove odnose v gospodarstvu in bile dokaz nove gospodarske usmeritve. Načrta, da bi že v tem letu prešli na nov gospodarski sistem, niso uresničili, zato pa so pripravili ukrepe in pogoje, ki naj bi to omogočili v naslednjem letu.

Priprave za prehod na nov gospodarski sistem, ki naj bi začel veljati 1. januarja 1952, so v glavnem potekale na ravni najvišjih organov. Strokovni kader in podjetja so bili »premalo pripravljene na revolucionaren prehod na nov gospodarski sistem«.¹⁴¹

¹³⁶ Gospodarski koledar za leto 1953, Ljubljana 1953, str. 16.

¹³⁷ AS, fond GS VLRS, Zapisnik 27. seje GS VLRS, 13. 6. 1951.

¹³⁸ Karel Berič, Razvoj industrije v LRS 1946—1958, Prikazi in študije, leto 1959, št. 5, str. 9.

¹³⁹ Cit. v op. 137.

¹⁴⁰ Cit. v op. 5.

¹⁴¹ ACK ZKS, fond IK, Zapisnik VIII. razširjenega plenuma CK ZKS, 20. in 21. 7. 1953.

Jože Prinčič:

LA FORMATION DU CONCEPT DU NOUVEAU SYSTÈME ÉCONOMIQUE
ET POLITIQUE EN CONSTRUCTION CAPITALE PRINCIPALE EN 1951

R e s u m é

Le pouvoir politique central a été poussé dans les années 1949—1950 par plusieurs circonstances à prendre la décision d'omettre progressivement le système économique valable jusqu'à la libération pour le remplacer par un système »conforme aux résultats obtenus et aux lois internes de la construction socialiste«. Dans la deuxième moitié de 1950, des traités théoriques ont commencé où on consacra la plus grande attention aux questions des principes politiques et économiques du nouveau système. Le plus important des nouveaux principes adoptés était celui qui soulignait que, dans le nouveau système, l'économie devait être divisée ou »libérée« de l'administration et gérée selon les lois économiques et que les organisations économiques devraient se présenter au marché indépendamment et qu'elles devraient disposer avec la majeure partie des revenus. En 1951 qu'on appela l'année transitoire, on réorganisa d'abord le commerce intérieur et l'on changea le système de la participation et de la disposition libre des devises. Dans la deuxième moitié de l'année, on résolvait des questions organisatrices, méthodologiques et normatives du nouveau système du plan et des finances qui entraient en vigueur en 1952.

Sur l'exemple de l'Union Soviétique, la direction du Parti Communiste prépara déjà au temps de la reconstruction du pays un programme ambitieux de l'industrialisation accélérée par laquelle la Yougoslavie aurait en deux ou trois plans quinquennaux dépassé le sous-développement économique et elle aurait obtenu l'indépendance militaire ainsi que l'évolution des rapports socialistes dans la société. Ces idées furent concrétisées dans les plans fédéraux dans ceux des républiques sur l'économie nationale dans les années 1947—1951 qui destinaient plus de la moitié des moyens matériels et financiers à la reconstruction du pays, à l'élargissement ou à la construction des édifices industrielles.

La priorité allait aux édifices relatives à l'énergie électrique et à la lourde industrie ce qu'on appelait la construction capitale. En 1948—1950, tout une série de circonstances imprévues empêcha l'exécution du programme de l'industrialisation prévu. Dans la situation politique et économique changées, le gouvernement politique décida de limiter le plan de l'industrialisation aux dix investissements de construction capitale pour n'obtenir que la capacité de la production prévue par le plan de cinq ans pour la métallurgie lourde et électrothermique, le pétrole brut, le charbon et le coke. La politique de la construction capitale principale a commencé à être réalisée en 1951 et restait en vigueur jusqu'à 1956.